

ΤΑ ΔΕΥΤΕΡΟΚΑΝΟΝΙΚΑ ΤΕΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ
ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΑΖΑΡΙΟΥ, ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ, ΥΜΝΟΣ ΤΩΝ
ΤΡΙΩΝ ΠΑΙΔΩΝ — ΣΩΣΑΝΝΑ — ΒΗΛ ΚΑΙ ΔΡΑΚΩΝ

Ἱστορική, φιλολογική, θεολογική ἑξέτασις καὶ προβληματολογία
μεθ' ὑπομνήματος.

Υ Π Ο

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Δ.Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΕΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Αἱ μαρτυρίαι τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τοῦ Ταλμούδ, τῆς
θύραθεν γραμματείας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, πολλαὶ καὶ ποικίλαι,
δὲν ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ τοῦ χρόνου συγκροτήσεως τοῦ κανόνος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ
τῶν βιβλίων. Ἐνεκεν τούτου, καίτοι πάντες οἱ εἰδικοί ἐστηρίχθησαν ἐπ' αὐ-
τῶν ὡς ἐπὶ κοινῆς βάσεως, ἐν τούτοις αἱ διατυπωθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν γνώμαι,
ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον κλείσεως καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τοῦ κανόνος
δίστανται μεγάλως. Οὕτως ἄλλοι ὀρίζουν ὡς χρόνον κλείσεως τοῦ κανόνος
τοὺς χρόνους τοῦ Ἑσδρα¹, ἄλλοι τὴν μακκαβαϊκὴν ἐποχὴν², ἕτεροι τὸν 3ον
μ.Χ. αἰῶνα³ καὶ τέλος ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ χρόνος, ὁ τόπος καὶ ὁ τρόπος
συγκροτήσεως τοῦ κανόνος παραμένουν ἄγνωστοι⁴.

1. G. Wildeboer, Die Entstehung des Altt. Kanons, Gotha 1891, σ. 136. F. Kaulen, Einleitung in die heilige Schrift des A. und N.T. vollständige neu bearbeitete Auflage von Gottfried Hoberg, Freiburg 1916, σ. 28.

2. J. H. Hottinger, Thesaurus Philologicus Liber I c. 2,1 Zürich 1659², σ. 111: Inconcussum enim hactenus et tam apud Christianos quam Judaeos ἀναμφισβήτητον fuit principium, simul et semel canonem V. T. auctoritate prorsus divina constitutum esse ab Esdra et **הַלְוִיָהוּ כֹהֵן מִגְדָּלָה** (=viris Synagogae magnae). R.

Cornely, Cursus Scripturae Sacrae pars prior libri Introductorii, I. Parisiis 1885, σ. 40, x. &.

3. L. Bertholdt, Historisch — kritische Einleitung, I Th., Erlangen 1812, σ. 80. De Welte-Schrader, Lehrbuch der historisch - kritische Einleitung, Berlin 1869, σ. 15. Heinrich Ewald, Geschichte der Ausgänge des Volkes Israel, VII, Göttingen 1868, σ. 475-484.

4. Ed. Reuss, Die Geschichte der heiligen Schriften des Alten Testaments,

Οἱ δεχόμενοι ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς κανὼν ἐκλείσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ "Ἐσδρα στήριζονται: 1. 'Ἐπὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Νεεμίου κεφ. 8-10, καθ' ἣν ὁ "Ἐσδρας⁵ παρακαλεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ νὰ προσκομίσῃ καὶ νὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὴν γενομένην κατὰ τὸν 7ον μῆνα συνέλευσιν τοῦ ἐπιστρέψαντος ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ τὸ «βιβλίον τοῦ νόμου τοῦ Μωυσέως», τὸ ὁποῖον εἶχε διατάξει εἰς τὸν Ἰσραὴλ ὁ Κύριος. Ἐκ τῆς διηγήσεως προκύπτουν σαφῶς μόνον ὅτι α) οἱ παλινοστήσαντες Ἰουδαῖοι δὲν ἐγνώριζον τὸν νόμον, ἐτι δὲ περισσότερον δὲν τὸν ἐφήρμοζον· ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξεν ἡ συγκίνησις τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ "Ἐσδρα ἀνάγνωσιν αὐτοῦ· β) ὁ ἀναγνωσθεὶς ὑπὸ τοῦ "Ἐσδρα νόμος χαρακτηρίζεται ὡς «βιβλίον τοῦ νόμου τοῦ Μωυσέως», τὸ ὁποῖον ὁ Κύριος εἶχε παραδώσει εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν καὶ γ) ἀπαριθμοῦνται οἱ κατασταθέντες ὑπεύθυνοι καὶ ὑπόλογοι διὰ τὴν τήρησιν τοῦ νόμου. "Ὅθεν οὐδὲν ἀναφέρεται σαφῶς περὶ τοῦ ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ "Ἐσδρα ἀπέβλεπε νὰ κλείσῃ ὀριστικῶς ὑπάρχουσαν συλλογὴν ὠρισμένων βιβλίων. Τὸ ἀναγνωσθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἐπήκοον τῆς συναγωγῆς βιβλίον, χαρακτηριζόμενον ὡς «τὸ βιβλίον τοῦ νόμου τοῦ Μωυσέως», δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο ἄλλο τι ἢ ἡ Πεντάτευχος⁶. Ἡ πρᾶξις τοῦ "Ἐσδρα ἀπεσκοπεῖ μόνον νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τὸν παλινοστήσαντα Ἰουδαϊκὸν λαὸν τὸν νόμον τοῦ Μωυσέως καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν ὑποχρεώσεις του. "Ὅτι δὲ τὸ ἀναγνωσθὲν ὑπ' αὐτοῦ βιβλίον ἦτο ἡ Πεντάτευχος ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ βαβυλωνιακοῦ Ταλμούδ. Οὕτω κατὰ τὴν βαβυλωνιακὴν Gemara Tractatus Synhedrin Fol. 21b, 22a (πρβλ. Misna Tractatus

Braunschweig 1881, σ. 714. De Lagarde, Göttingen Gelehrten Anzeigen 1891. Heft 14, σ. 498 καὶ Rudolf Mayer (Einleitung in das A.T., I Teil, Allgemeine Einleitung, München 1965, σ. 23) δεχόμενος περαιτέρω (σ. 24) ὅτι ἡ ἐν Ἰαμνείᾳ τῆς Παλαιστίνης συγκληθεῖσα κατὰ τὸ 100 μ.Χ. Ἰουδαϊκὴ Σύνοδος ἐπαίξε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ὀριστικὴν κλείσιν τοῦ κανόνος.

5. Περὶ τῶν διατυπωθεισῶν διαφορῶν γνωμῶν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ "Ἐσδρα ἐκ τῆς Βαβυλώνας εἰς Ἱερουσαλὴμ βλέπε Π. Μπρατσιώτου, Ἐπιτομὸς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1955, σ. 83. καὶ Β. Βέλλα, Χρονολογικοὶ πίνακες τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, Ἀθῆναι 1962, σ. 46. Πιθανωτέρα, καθ' ἡμᾶς, ἐν καὶ οὐχὶ ἀσφαλῆς καὶ βεβαία, φαίνεται ἡ γνώμη, καθ' ἣν οὗτος κατῆλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ 7ον ἔτος ("Ἐσδρ. 7,7) τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' τοῦ Μακρόχειρος (465-424 π.Χ.) ἦτοι περὶ τὸ 458 (πρβλ. καὶ Martin Noth, Geschichte Israels, Göttingen 1959⁴, σ. 289) καὶ οὐχὶ ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Β' τοῦ Μνήμονος (404-358 π.Χ.) (A. von Hoonacker, Néhémie et Esdras, une nouvelle hypothèse sur la chronologie de l'époque de la restauration (Le Muséon 9 [1890] σ. 151-184. 317-351. 389-401). "Ἄλλοι προτάσσουσι τοῦ "Ἐσδρα τὸν Νεεμίαν καὶ τοποθετοῦν τὸν πρῶτον εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' (W. F. Albright, The Biblical Archaeologist 9 [1946] σ.13 καὶ H. H. Rowley, The chronological order of Ezra and Nehemia (Ignace Goldziher memorial volume I [1948] σ. 117 ἐξ.).

6. Πρβλ. 1 "Ἐσδρ. 9, 37 ἐξ., Νεεμ. 8,1 ἐξ. καὶ Wilhelm Rudolph, Esra und Nehemia, Tübingen 1949, σ. 145.

Sanhedrin 2,14) εἰς Baraitha τῖνα λέγεται ὅτι «Ὁ Ἐσδρας ὑπῆρξεν ἀξιωματοῦχος καὶ θὰ ἐδίδοτο δι' αὐτοῦ ὁ νόμος εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ἐὰν δὲν προελάμβανεν αὐτὸν ὁ Μωυσῆς», εἰς δὲ τὴν Sukka 20a ἀναφέρεται ὅτι «ὅτε ὁ νόμος ἐλησμονήθη ὑπὸ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἦλθεν ὁ Ἐσδρας ἐκ τῆς Βαβυλωνος καὶ ἐθεμελίωσεν αὐτὸν πάλιν». Ὅθεν ἡ πρᾶξις τοῦ Ἐσδρα δὲν δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν κλεῖσιν τοῦ κανόνος ἤτοι τὴν συγκρότησιν συλλογῆς καὶ ἄλλων βιβλίων ἐχόντων κανονικὴν ἰσχύν.

2. Ἐπὶ τοῦ 2 Μακκ. 2,13.14. Τὸ κείμενον τοῦ χωρίου ἔχει οὕτως· «13 ἐξηγοῦντο δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς καὶ ἐν τοῖς ὑπομνηματισμοῖς τοῖς κατὰ τὸν Νεεμίαν⁹ τὰ αὐτὰ καὶ ὡς καταβαλλόμενος βιβλιοθήκην ἐπισυνήγαγε⁹ τὰ περὶ τῶν βασιλέων βιβλία καὶ προφητῶν¹⁰ καὶ τὰ τοῦ Δαυτδ καὶ ἐπιστολὰς βασιλέων περὶ ἀναθεμάτων. 14 ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰούδας τὰ διαπεπτωκότα διὰ τὸν γεγονότα πόλεμον ἡμῖν ἐπισυνήγαγε⁹ πάντα, καὶ ἔστι παρ' ἡμῖν». Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου προκύπτουν ὅτι α) ὁ Νεεμίας ἵδρυσεν βιβλιοθήκην, εἰς τὴν ὅποιαν συνεκέντρωσε τὰ βιβλία τὰ ἱστοροῦντα τὰ περὶ τῶν βασιλέων, τῶν προφητῶν, τοῦ Δαυτδ καὶ ἐπιστολὰς βασιλέων περὶ ἀναθεμάτων καὶ β) ὁ Ἰούδας ἐμερίμνησε διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διάσωσιν τῶν ἕνεκα τοῦ πολέμου διασκορπισθέντων ἱερῶν βιβλίων.

7. Βλέπε ἐπίσης Joma 69b. Megilla 10b. Ἀβῶθ I,1 (J. J. Herzog's Real-Encyclopädie für protestantische Theologie, VII, Leipzig 1880, σ. 416).

8. Ἐπειδὴ εἰς τὸ κανονικὸν βιβλίον τοῦ Νεεμίου δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τίνος εἰσηγοῦνται τὰ ἐν στίχ. 2, 1-12 ἀναφερόμενα καὶ εἰς τῖνα ἀφοροῦν τὰ ἐν 2 Μακκ. 2,13 κατὰ τὴν γνώμην τοῦ C. F. Keil (Kommentar über die Bücher Makkabäer, Leipzig 1875, σ. 299) τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου (2. Μακκ. 2,13) «καὶ ἐν τοῖς ὑπομνηματισμοῖς τοῖς κατὰ τὸν Νεεμίαν» δύναται νὰ εἶναι ἢ ψευδεπίγραφα ἢ ἑλληνικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κανονικοῦ βιβλίου τοῦ Νεεμίου μετὰ πολλῶν παρερσφρήσεων τοῦ εἴδους τοῦ τρίτου βιβλίου τοῦ Ἐσδρα (1 Ἐσδρ. Ο'). Ὁ Hugo Bévenot (Die beiden Makkabäerbücher übersetzt und erklärt, Bonn 1931, σ.177) σχολιάζων τὸν στίχον 2 Μακκ. 2,13 θέτει κατ' ἀρχὰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀποκρύφου τινὸς βιβλίου τοῦ Νεεμίου, ὡς πηγῆς πασῶν τῶν μαρτυριῶν τούτων, ἢ περὶ δύο βιβλίων τῶν ἀναγραφῶν καὶ τῶν ὑπομνηματισμῶν. Ἐν συνεχείᾳ τονίζει ὅτι ἐὰν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ 4 Ἐσδρα 14, 18-47 θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε σημειωθῆ εἰς τὴν ἀσαφῆ παράδοσιν Ἐσδρα-Νεεμίου ἀλλαγὴ τις τῶν ὀνομάτων, καθισταμένης ταύτης πιθανῆς διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ 2 Μακκ. 2,13β ὅτι ὁ Νεεμίας ἵδρυσεν βιβλιοθήκην. Καὶ τέλος ἐρωτᾷ· δύναται τοῦτο νὰ ἀποτελέσῃ ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἐσδρα διασώσαντος τὸ κείμενον τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ καταγράφαντος καὶ αὐθις τοῦτο, τοῦ νόμου κατακαέντος; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδεμίαν θέσιν λαμβάνει.

9. Ἐνταῦθα αἱ λέξεις ταυτῶσμοι ἔχουν τὴν ἔνοιαν τοῦ συγκεντρῶναι, ὡς ἐξάγεται κυρίως ἐκ τοῦ στίχου 14, καὶ οὐχὶ τοῦ συνδέειν τὰ βιβλία πρὸς τὸν νόμον, τὸ ὅποιον ἰδιαιτέρως θὰ ἐτόνιζε καὶ ἐπεσήμαινεν ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς (B. Poertner, Die Autorität der deuterokanonischen Bücher des Alten Testaments, Münster i. W. 1893, σ. 8).

10. Ὁ ἀλεξανδρινὸς κώδιξ προσθέτει «βιβλία» ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει κατὰ τὸν Keil (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 300) ἢ φράσις δέον νὰ συμπληρωθῆ «καὶ τὰ τῶν προφητῶν βιβλία».

Ἔχομεν επομένως μαρτυρίαν περὶ συλλογῆς βιβλίων ὑπὸ δύο προσώπων. Τὰ ὑπὸ τοῦ Νεεμίου περισυλλεγένητα εἰς βιβλιοθήκην ὀνομάζονται, ἐνῶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰούδα οὐχί. Τὰ ὑπὸ τοῦ Νεεμίου ἀναφερόμενα εἶναι τὰ ἐξῆς: α) Τὰ περὶ τῶν βασιλέων, ὑπὸ τὰ ὅποια δέον νὰ νοηθοῦν τὰ βιβλία τὰ πραγματευόμενα περὶ τῶν Ἰουδαίων βασιλέων καὶ εἰς τὰ ὅποια ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας μέχρι τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας (1040-587 π.Χ.). Πιθανῶς εἰς τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον «τὰ βιβλία τῶν βασιλέων» νὰ περιλαμβάνωνται καὶ τὰ Παραλειπόμενα, τὰ ὅποια ἔχουν ὡς πηγὴν τὰ βιβλία τῶν βασιλέων¹¹. β) Τὰ τῶν προφητῶν, ὑπὸ τὰ ὅποια, κατὰ τὴν γνώμην τῶν περισσοτέρων ἐρμηνευτῶν¹², νοητέοι οἱ μεταγενέστεροι προφῆται (Ἡσαίας, Ἰερεμίας, Ἰεζκιήλ καὶ τὸ δωδεκαπρόφητον). γ) Τοῦ Δαυὶδ ἦτοι ἔργα τοῦ Δαυὶδ, οἱ ψαλμοὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ παράδοσιν περὶ ποιητικοῦ ταλάντου τοῦ Δαυὶδ¹³. δ) Ἐπιστολαὶ βασιλέων περὶ ἀναθεμάτων ἦτοι εὐχαριστήριοι ἐπιστολαὶ πρὸς Πέρσας βασιλεῖς διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν προσφορὰν δώρων πρὸς τὸν ναὸν ἢ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν εὐνοίαν¹⁴.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ σημείωσις τοῦ 2 Μακκ. 2,13 δὲν δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς περισυλλογὴν ὑπὸ τοῦ Νεεμίου ἀποκλειστικῶς κανονικῶν βιβλίων, ἥκιστα δὲ εἰς σκόπιμον καὶ ὀριστικὴν κλεῖσιν τοῦ κανόνος, καθ' ὅσον ὁ κατάλογος οὗτος οὐ μόνον παραλείπει κανονικὰ βιβλία, ἀλλὰ περιλαμβάνει ἕτερα, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν κανόνα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

11. B. Poertner, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 8-9.

12. Jahrbücher für deutsche Theologie, III, Stuttgart 1858, σ. 446. Theologische Zeitschrift, Heft 3, Berlin 1822, σ. 202. Κατὰ τὸν Hugo Bénenot (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 177) εἰς τὰ τῶν προφητῶν (βιβλία) δέον νὰ περιληφθοῦν ἀσφαλῶς τὰ 1 καὶ 2 Σαμουὴλ καὶ οἱ πλείστοι τῶν κανονικῶν προφητῶν. Ἡ συμπεριληψὶς εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην καὶ τῶν 1 καὶ 2 Σαμουὴλ δὲν φαίνεται πιθανή, διότι ἐὰν ὑπὸ τὰ 1 καὶ 2 Σαμουὴλ νοητέοι οἱ προγενέστεροι προφῆται, εἰς τοὺς ὁποίους συγκαταλέγονται καὶ τὰ βιβλία τῶν Βασιλείων, θὰ ἦτο περιττὴ ἡ διάκρισις αὕτη. Τοῦτο σημειοῖ καὶ ὁ Dionys Schötz (Erstes und zweites Buch der Makkabäer, Echte Bibel, Würzburg 1954, σ. 70) διαβλέπων εἰς τὸν στίχον 2 Μακκ. 2,13 τὴν μεταγενεστέραν διαίρεσιν τοῦ κανόνος εἰς προγενεστέρους καὶ μεταγενεστέρους προφῆτας, ψαλμούς. Ὁ νόμος, κατὰ τὴν γνώμην του, δὲν μνημονεύεται ἐνταῦθα, διότι ἀποτελεῖ ἤδη αὐτοτελὲς ὅλον ἔναντι τῶν λοιπῶν ἱερῶν βιβλίων.

13. 1 Σαμ. 16,18. 2 Σαμ. 1, 17-27· 3,33· 6,14· 23,1-27. 1 Παρ. 29,10 ἐξ. 2 Παρ. 7,6· 29,30.

14. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας δέον νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ αἱ συνοδούσαι τὰ δῶρα καὶ ἐκφράζουσαι τὴν εὐνοίαν πρὸς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν ἐπιστολαὶ τῶν Περσῶν βασιλέων ἀπὸ τοῦ Κύρου μέχρι τοῦ Ἀρταξέρξου. Οἱ Hugo Bénenot (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 181) καὶ Dionys Schötz (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 70) συναριθμοῦν εἰς αὐτάς καὶ τὰς μέχρι τῶν πρώτων Σελευκιδῶν βασιλέων (305 π.Χ. καὶ ἐξ.) κατὰ τὰ 1 Ἔσδρ. 6,7· Ἔσδρ. 7,11. 2 Μακκ. 3,3. Πρβλ. Φλαβίου Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχαιολ. XXII, 3,3. (Ἔκδ. B. Niese, Flavii Josephi Opera, Berolini 1955).

Ἡ γνώμη, καθ' ἣν αἱ ἐπιστολαὶ βασιλέων περὶ ἀναθεμάτων δέον νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὰ βιβλία τὰ ἀποτελοῦντα τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κανόνος, φαίνεται ἀπίθανος καὶ διὰ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν καὶ τὴν μετονομασίαν, μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ περιεχόμενον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ συγκρότησις καὶ ἡ κλεισίς τοῦ κανόνος ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἰούδα (2 Μακκ. 2,14) κεῖται ἐκτός πραγματικότητος, τὸ μὲν διότι ἡ μαρτυρία δὲν ἀναφέρει, ἐὰν ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ἰούδα ἀπετέλει κλεισίαν τοῦ κανόνος, τὸ δὲ δὲν ὀρίζεται ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ὀνομασία τῶν ἐπισυναχθέντων βιβλίων καὶ ἐκ τρίτου ἑλλείπει πᾶσα πληροφορία εἰς τὸν Φλάβιον Ἰωσήπον, περιγράφοντα λεπτομερῶς πάντα τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ γεγονότα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας.

3. Ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ προλόγου τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Σοφίας Σειράχ, διαιρούσης τὸν κανόνα εἰς τρία μέρη (νόμος—προφῆται—ἄλλα βιβλία). Καὶ ἐὰν ὑπὸ τὰ «ἄλλα βιβλία» νοηθοῦν τὰ ἀγιογραφα δὲν δύναται τις, μετὰ βεβαιότητος, νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ κανὼν εἶχεν ἤδη κλεισθῆ, διότι παραμένει ἀνεξήγητος ἡ παρασιώπησις ὑπὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Σειράχ ἐνὸς τόσοῦ μεγάλου γεγονότος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ.

4. Τὸ 4 Ἔσδρα 14, 18-47 ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν βᾶσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζονται οἱ φρονοῦντες ὅτι ὁ κανὼν ἐκλείσθη ὀριστικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἔσδρα. Κατὰ τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ὁ Ἔσδρας, 30 ἔτη μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἱερουσαλήμ (587 π.Χ.), πρὸ τοῦ θανάτου του, παρακαλεῖ τὸν Θεόν, ὅπως παραδώσῃ νέον νόμον εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν διὰ νὰ γνωρίζῃ οὗτος τί ἔπραξε δι' αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ τί ὀφείλει εἰς Αὐτόν, καθ' ὅσον ὁ νόμος εἶχε κατῆ. Ὁ Θεὸς εἰσακούει τοῦ Ἔσδρα. Ὑποδεικνύει εἰς αὐτὸν νὰ ἀπομονωθῇ μετὰ 5 ἄλλων διὰ νὰ γράψῃ τὸν νόμον. Ὁ Ἔσδρας ὑπακούων ἀπομακρύνεται μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς ἀγρόν. Ἐνταῦθα πίνων τὸ περιεχόμενον ποτηρίου, προσφερθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὀμιλεῖ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας, ἐνῶ οἱ γραμματεῖς γράφουν τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα. Τὰ γραφέντα βιβλία ἀνέρχονται εἰς 94. Ἐκ τούτων τὰ μὲν 24 ἐδημοσίευσεν ὁ Ἔσδρας, τὰ δὲ λοιπὰ, 70 τὸν ἀριθμὸν, παρέδωκεν εἰς τοὺς 70 σοφούς. Τὰ πρῶτα 24 ἀπετέλεσαν καὶ τὸν κανόνα τῶν πρωτοκανονικῶν βιβλίων. Τυχχάνει καταφανές ὅτι ἐπὶ μιᾶς τοσοῦτον μυθώδους διηγήσεως εἶναι ἀντεπιστημονικὸν νὰ στηρίξῃ τις τὴν θέσιν ὅτι ὁ κανὼν ἐκλείσθη ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα. Ὁ ἱστορικὸς πυρὴν τῆς ὄλης διηγήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλος, εἰ μὴ μόνον ἡ ἐπιδειχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα φροντίς πρὸς συλλογὴν τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὁ ἀναφερόμενος ἀριθμὸς 24, ἀνταποκρινόμενος οὐ μόνον εἰς τὸν ὑπάρχοντα σήμερον ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κανόνος, ἀλλὰ καὶ συμφωνῶν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωσήπου¹⁵, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ διατυπωθῇ ἡ γνώμη ὅτι

15. Κατ' αὐτὸν (κατ' Ἀπίωνος I, 8,1) τὰ βιβλία εἶναι 22 συναριθμηῖ δμως τὰ Κριτῶν—Ρούθ· Θρήνων — Ἱερεμίου καὶ τοὺς 12 ἐλάσσονας ὡς ἐν. Βλέπε ἐκδ. Β. Βέλλα, Ἰωσήπου Φλαβίου κατ' Ἀπίωνος λόγος Α', Ἀθήναι 1938, σ. 36.

ὁ Ἔσδρας ἢ οἱ ἄνδρες τῆς μεγάλης συναγωγῆς ἐκλείσαν τὸν κανόνα. Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν βιβλίων ἠδύνατο νὰ ὀρισθῇ συμφώνως πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ψευδογράφου κρατοῦντα. Κατὰ τὸν Elias Levita¹⁶ ἡ συμβολὴ τοῦ Ἔσδρα καὶ τῶν συγχρόνων του εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ συγκρότησιν τοῦ κανόνος συνίστατο οὐχὶ εἰς τὴν ὀριστικὴν κλεῖσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ εἰς τὴν περισυλλογὴν, ἔνωσιν καὶ εἰς τρία μέρη (νόμος — προφῆται — ἀγιογραφα) διαίρεσιν τῶν 24 βιβλίων. Ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα κατάταξις εἶναι διάφορος ἐκείνης, τὴν ὅποιαν εἶχον οἱ σοφοὶ εἰς Baba Bathra¹⁷. Οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἔσδρα ταυτίζονται μετὰ τῶν ἐν Baba-Bathra μνημονευομένων **הַזְּרַתָּה תְּשִׁיבָה וְשָׁנָה** (=ἄνδρες τῆς μεγάλης συναγωγῆς) ἀποτελούντων τὸν ἐν Νεεμίᾳ κεφ. 8-10 ἀναφερόμενον σύλλογον, συγκροτούμενον, κατὰ τὸν E. Bickermann¹⁸, ἐκ τῶν αἰχμαλώτων τῆς διασπορᾶς **הַלְלָה בְּנֵי** (=υἱοὶ αἰχμαλωσίας), οἵτινες ἐπιστρέφουν εἰς τὴν πατρίδα των μετὰ τοῦ Ζοροβάβελ καὶ τοῦ Ἔσδρα (Ἰεζ. 22,21· 39,28).

Λόγιοι τῆς περιωπῆς τῶν J. Buxtorf († 1629), Hottinger († 1667), Leusden († 1699) καὶ Carpzon († 1767) ἀπεδέχθησαν τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ Levita, τὴν ὅποιαν ἐν συνεχείᾳ διεμόρφωσαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἡ θεωρία αὕτη ἐγκατελείφθη, ὡς μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Τὸ ἐσφαλμένον τῆς ἀνωτέρω γνώμης τῶν ἐρμηνευτῶν περὶ κλείσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κανόνος ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα-Νεεμίου ἢ τῶν ἀνδρῶν τῆς μεγάλης συναγωγῆς, στηριζομένης εἰς διαφόρους θέσεις, ἀποδεικνύουν· α) ἡ ἐν τῷ κανόνι ὑπαρξίς βιβλίων μεταγενεστέρων τοῦ Ἔσδρα· β) ἡ συμπερίληψις τῶν βιβλίων Ἔσδρα-Νεεμίου, Παραλειπομένων καὶ Δανιήλ εἰς τὸ τρίτον μέρος τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀντὶ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ἀντιστοίχως, ἥτις παραμένει ἀκατανόητος· γ) ἐναντίον τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως μαρτυρεῖ ἡ ὑπάρχουσα διαφορὰ μετὰ τῶν κανόνων σαμαρειτικοῦ καὶ Ο'· δ) αἱ μεταγενέστεραι φιλονικίαι τῶν ραββίνων περὶ τῆς κανονικότητος ὀρισμένων βι-

16. O. Eissfeld, Einleitung in das A.T., Tübingen 1964, σ. 764.

17. Arthur Weiser, Einleitung in das Alte Testament, Göttingen 1966, σ. 295.

18. Viri magnae Congregationis (R B 55, 1948, σ. 397-402). Eduard Paul Dhorme, Le texte hébreu de l'A.T. (R H PhR 35, 1955, σ.129-144). Henry Englander, The men of the great Synagoge (Huca jubille vol 1925, σ. 145-169). J. J. Finkelstein, The maxim of the anshe Keneset Ha-Gedolah (JBL 59, 1940, σ. 455-469). Τοῦ αὐτοῦ, The Pharisees and the men of the great Synagoge H., E., S., 1950. Glass, The foundations of the great Synagoge (Australian Jewish Historical Society 4, 1955/6, σ. 157-171). Sidney Benjamin Hoenig, The great Sanhedrin, A Study of the origin, development, composition and function of the Bet din-Gadol during the second Jewish Commonwealth, Philadelphia 1953. G. Moore, Judaism I, Cambridge 1958, σ. 29-36. III, 1959, σ. 6-15.

βλίων περιεχομένων εἰς τὸν κανόνα¹⁹. ε) ἡ ὑπαρξίς τῆς λεγομένης μεγάλης συναγωγῆς κατεπολεμήθη, μάλιστα ὑπὸ τοῦ Abr. Kuenen, θεωρηθεῖσα ὡς πλάσμα τῆς φαντασίας²⁰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Νεεμίου (κεφ. 8-10) (Pirke Aboth 1, 1)²¹ καὶ στ) ἡ εἰς τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὸ ἔτος 1947 κείμενα τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος τοῦ Qumran ὑπαρξίς καὶ δευτεροκανονικῶν βιβλίων ὡς τοῦ Γωβίτ καὶ τῆς Σοφίας Σειράχ²². Ἀποκλείσαντες διὰ τῶν ἀνωτέρω τὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων διατυπωθείσας γνώμας, καθ' ἃς ἡ κλεῖσις τοῦ κανόνος ἐγένετο δι' ἐνεργείας ἑνὸς ἢ συλλόγου ἀνδρῶν ἀπαξ, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἑσδρα ἢ Μακκαβαίων, σημειοῦμεν ὅτι ἡ κλεῖσις αὐτοῦ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ εἶναι ἔργον ἀνδρὸς ἢ συλλόγου τινὸς γενομένη εἰς ὠρισμένον χρόνον. Ἡ τοιαύτη πράξις θὰ ἀπετέλει, ὡς φυσικόν, σημαντικὸν γεγονός τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ, πᾶσα δὲ ἔλλειψις μαρτυρίας περὶ αὐτῆς θὰ παρέμενεν ἀδικαιολόγητος.

Ἡ συγκρότησις, ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ κλεῖσις τοῦ κανόνος ἀποτελοῦν ἔργον μακρᾶς ἱστορικῆς διαδικασίας²³, δέον δὲ νὰ γίνηται διάκρισις μεταξὺ τῆς συλλογῆς τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων καὶ τῆς ὀριστικῆς κλείσεως καὶ διὰ κανονικοῦ κύρους περιβολῆς αὐτῶν, μὴ συμπιπτουσῶν πολλάκις χρονικῶς²⁴. Αἱ ἐν τοῖς πρόσθεν ἀναφερθεῖσαι ἐνεργεῖαι ὠρισμένων ἀνδρῶν δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ πλήρεις ζήλου καὶ διαφέροντος ἐπαινεταὶ προσπάθειαι πρὸς περισυλλογὴν τῶν μετὰ τὰ ἀξιοσημεῖωτα γεγονότα, τῆδε ἀκαίρισε, διασκορπισθέντων ἱερῶν βιβλίων πρὸς τόνωσιν τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν νόμον Του ἐξασθενήσαντος ζήλου καὶ σεβασμοῦ τοῦ περιουσίῳ λαοῦ. Τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ διὰ τῶν φιλοτίμων τούτων ἐνεργειῶν συνεκροτήθη, διεμορφώθη καὶ τελικῶς ἐκλείσθη ὁ κανὼν, διήκει ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν βαβυλωνίαν αἰχμαλωσίαν χρόνων μέχρι τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων. Ἡ διαμόρφωσις αὐτῆ τοῦ κανόνος ἐγένετο κατὰ

19. Ἄσμα Ἀσμάτων, Ἐκκλησιαστής, Ἰεζεκιήλ, Παροιμίαι καὶ Ἑσθῆρ. Σχετικῶς πρὸς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων καὶ τὸν Ἐκκλησιαστήν βλ. Jaddajim III, 5 (Mischna Ausgabe von Guil. Surenhusius, VI, σ. 487)· περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ τῶν Παροιμιῶν, Sabbath 30a. b· περὶ τοῦ Ἰεζεκιήλ, Sabbath 13a· περὶ τῆς Ἑσθῆρ, Synhedrin 100a (A. Wünsche, Der babylonischer Talmud in seinen haggadischen Bestandteilen, II Halbb., Leipzig 1880, σ. 212). Ἐπὶ πλέον Megilla 7a (Wünsche, I, 493). Πρβλ. F. Kaulen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 28.

20. Over de Mannen der groote Synagoge, 1876, deutsch von K. Budde, Gesammelte Abhandlungen zur biblischen Wissenschaft von Dr. Abr. Kuenen 1894, σ. 125 ἐξ. A. Weiser, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 295.

21. Πρβλ. Ἀθανασίου Χαστούπη, Κεφάλαια Πατέρων, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 13.

22. Rudolf Mayer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 26 καὶ E. Sellin—G. Fohrer, Einleitung in das A.T., Heidelberg 1965, σ. 535.

23. E. Sellin — G. Fohrer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 531. Rudolf Mayer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18.

20. A. Robert—A. Feuillet, Einleitung in die heilige Schrift. I Altes Testament, Wien-Freiburg-Basel 1966, σ. 35 ἐξ., A. Weiser, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 296.

24. Rudolf Mayer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

τὰς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ὑπαγορευόμενας ἀνάγκας κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ewald²⁵. Οὕτως οἱ μέχρι τοῦ Ἑσδρα χρόνοι εἶναι ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὁ νόμος ἐπίσημως ἀποκτᾶ κανονικὴν ἰσχύν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι τῶν Μακκαβαίων, πιθανώτατα διὰ τῶν προσπαθειῶν τῆς μεγάλης συναγωγῆς, οἱ προφῆται ἐκλαμβάνονται ὡς αὐθεντικῶς κανονικὰ βιβλία. Τέλος τὰ Kethubim ἀποκτοῦν ἀπὸ τῶν Μακκαβαίων μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας (70 μ.Χ.) κανονικὴν ἰσχύν.

Κλείοντες τὴν παράγραφον σημειοῦμεν ὅτι, ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ἰησοῦ Σειράχ (117 π.Χ.) δὲν μαρτυρεῖται ὀριστικὴ κλεῖσις τοῦ κανόνος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὸν Ἰώσηπον (100 μ.Χ.) ἔχει διαμορφωθῆ ὀριστικὴ περὶ τοῦ κανόνος ραββινικὴ ἀντίληψις, δέον νὰ τοποθετήσωμεν τὴν κλεῖσιν αὐτοῦ εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ 100 π.Χ. καὶ 100 μ.Χ. χρονικὸν διάστημα. Αἱ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δημιουργηθεῖσαι, λόγῳ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας καὶ τοῦ συγκρητισμοῦ²⁶, ἰδιάζουσαι ἱστορικαὶ συνθήκαι εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἐπέβαλον τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν εἰς τὸν κανόνα ἀνηκόντων ἱερῶν βιβλίων ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Παρὰ ταῦτα αἱ ἱστορικαὶ λεπτομέρειαι τῆς συγκροτήσεως καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ κανόνος παραμένουν εἰσέτι σκοτειναί²⁷. Καθ' ἡμᾶς τὸ τέλος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ὁ χρόνος τῆς κλείσεως τοῦ κανόνος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διότι οὐχὶ πλέον ὁ Ἰσραήλ, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ φορεὺς καὶ ὁ φύλαξ τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

II. ΤΑ ΔΕΥΤΕΡΟΚΑΝΟΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΙΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙΣ ΙΟΥΔΑΙΟΙΣ

Ἐκ τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν ἐκτεθέντων διεπιστώθη ὅτι ὁ ἰουδαϊκὸς κανὼν δὲν ἐκλείσθη ὀριστικῶς δι' ἐπίσημου τινὸς πράξεως μέχρι τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος, κανονικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἐμνημονεύοντο εἰς τὰς γενομένας κατὰ καιροὺς συλλογὰς καὶ τὸ θέμα τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων παρέμενεν ἀνοικτόν.

Ἡ ἀπουσία τῶν δευτεροκανονικῶν ἐκ τοῦ καταλόγου τῆς τελευταίας συλλογῆς δὲν μαρτυρεῖ ὅτι ταῦτα οὐδεμιᾶς ἔτυχον προσοχῆς καὶ ἔχαιρον ἐκτιμήσεως παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Τοιαύτη τις ὑπόθεσις θὰ ἦτο ἀστήρικτος, οὐ μόνον διότι θὰ ἠδύνατό τις, ἐπὶ τῆς ἰδίας βάσεως στηριζόμενος, νὰ τὴν ἐπεκτείνῃ καὶ ἐπὶ τῶν μὴ μνημονευομένων καὶ διαφιλονικουμένων κανονικῶν, ἀλλὰ καὶ διότι μεταγενέστερα ἔργα παλαιστίνων καὶ ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων χρησιμοποιοῦν ὡς πηγὰς τὰ βιβλία ταῦτα. Εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν ἔργων αὐτῶν θὰ ἀναφερθῶμεν

25. Ἐνθ' ἄνωτ., VII, σ. 412-436.

26. E. Sellin — G. Fohrer, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 535. A. Weiser, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 303.

27. Rudolf Mayer, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19. A. Weiser, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 304.

διὰ νὰ καταδείξωμεν ὅτι, παρὰ τὸν ἀποκλεισμόν των ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ κανόνος, ταῦτα ἦσαν γνωστὰ καὶ ἐτιμῶντο, ὡς στενὴν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

Α'. ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Τὴν γνώμην τῆς παλαιστίνης ἰουδαϊκῆς παραδόσεως περὶ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀντλοῦμεν, κατὰ πρῶτιστον λόγον, ἐκ τῶν ἔργων²⁸ τοῦ παλαιστινοῦ ἱστοριογράφου Φλαβίου Ἰωσήπου ὡς καὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἰουδαϊκοῦ Ταλμούδ.

1. Μαρτυρίαι τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου (37/38-100 μ.Χ.).

Αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου ἱστοριογράφου Ἰωσήπου εἰς τὰ ἔργα του παρεχόμεναι πληροφορίαι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀξιοπίστοι²⁹. Ὡς μαθητῆς τῆς σχολῆς τῶν Φαρισαίων³⁰ ἐκπροσωπεῖ πολλάκις πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις ξένας ἐκείνων τῶν συγχρόνων του παλαιστινῶν Ἰουδαίων. Παρὰ ταῦτα ὅμως αἱ πληροφορίαι του, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κανόνα, τυγχάνουν σαφεῖς καὶ ἀνεπηρεάστοι, διότι ἂν ἠ ἀνειλικρίνεια καὶ ἠ ἀνάξιοπιστία ἐν τῇ ἐξιστορήσει παρελθόντων γεγονότων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλεγχθῇ, προκειμένου περὶ προσφάτων τοιούτων θὰ προῦκάλει τὸν ἔλεγχον καὶ τὸν πόλεμον τῶν συγχρόνων του.

Τὰς περὶ τοῦ κανόνος μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου εὐρίσκει τις εἰς τὸ βιβλίον του κατ' Ἀπίωνος (I, 8), τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον ἔχει οὕτως· «οὐ μυριάδες βιβλίων εἰσι παρ' ἡμῖν ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων, δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφὴν, τὰ δικαίως πεπιστευμένα. Καὶ τούτων πέντε μὲν ἐστὶ Μωυσέως, ἃ τοὺς τε νόμους περιέχει καὶ τὴν ἀπ' ἀνθρωπογονίας παράδοσιν μέχρι τῆς αὐτοῦ τελευτῆς· οὗτος ὁ χρόνος ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγω ἐτῶν. ἀπὸ δὲ τῆς Μωυσέως τελευτῆς μέχρις Ἀρταξέρξου τοῦ μετὰ Ξέρξην Περσῶν βασιλέως, οἱ μετὰ Μωυσῆν προφῆται τὰ κατ' αὐτοὺςπραχθέντα συνέγραψαν ἐν τρισὶ καὶ δέκα βιβλίοις· αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες

28. α) Περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἢ ἰουδαϊκῆς ἱστορίας περὶ ἀλώσεως· λόγοι 7. β) Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία· βιβλία 20. γ) Περὶ ἀρχαιότητος τῶν Ἰουδαίων (κατ' Ἀπίωνος)· βιβλία 2. δ) Ἰωσήπου βίος.

29. Οἱ σύγχρονοὶ του καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων λογίων μέμφονται αὐτὸν ὡς ἀνειλικρινῆ· «Ἰούστος γοῦν συγγράφει τὰς περὶ τούτων ἐπιχειρήσας πράξεις τὸν πόλεμον, ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν φιλόπνοος εἶναι ἐμοῦ μὲν κατέψευσαι, ἠλήθευσε δὲ οὐδὲ περὶ τῆς πατρίδος. ὅθεν ἀπολογήσασθαι γὰρ νῦν ἀνάγκην ἔχω καταψευδομαρτυρούμενος, ἐρῶ τὰ μέχρι νῦν σεσηωπημένα» (Josephus vita 65, Niese, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 376).

30. «Ἐννεακαίδεκατον δ' ἔτος ἔχων ἠρξάμην τε πολιτεῦσθαι τῇ Φαρισαίων αἰρέσει κατακολουθῶν, ἢ παραπλήσιός ἐστι τῇ παρ' Ἑλλησι Στωϊκῇ λεγομένῃ». Φλαβίου Ἰωσήπου, Vita 12. Πρβλ. A. Schlatter, Die Kirche Jerusalems von Jahre 70-130, in: Beiträge zur Förderung christliche Theologie, hrsg. von A. Schlatter und H. Cremer, II,3 (Gütersloh 1898) σ. 80 ἐξ.

ὑμνους εἰς τὸν θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου περιέχουσιν. ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γέγραπται μὲν ἕκαστα, πίστεως δ' οὐχ ὁμοίας ἤξιῳται τοῖς πρὸ αὐτῶν διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν. δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ, πῶς ἡμεῖς πρόσμιεν τοῖς ἰδίῳις γράμμασι τοσοῦτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳηκότος οὔτε προσθεῖναι τις οὐδὲν οὔτε ἀφελεῖν αὐτῶν οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν, πᾶσι δὲ σύμφυτόν ἐστιν εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως Ἰουδαίῳις τὸ νομίζειν αὐτὰ θεοῦ δόγματα καὶ τούτοις ἐμμένειν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν, εἰ δέοι, θνήσκειν ἡδέως».

Κατὰ τὸ κείμενον ὁ Ἰώσηπος, ἐν τῇ προσπαθειᾷ του νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ περιεχομένην ἱστορικὴν παράδοσιν τῶν Ἰουδαίων ὡς ἄλλως ἰδιαιτέρως ἀξιόπιστον, τονίζει ὅτι α) εἰς τοὺς Ἰουδαίους δὲν ὑπάρχουν ἀναρίθμητα βιβλία ἀσύμφωνα καὶ ἀντιμαχόμενα μεταξύ των, ἀλλὰ 22³¹ μόνον, τὰ ὁποῖα περιέχουν ὅλην τὴν ἱστορίαν· β) τὰ βιβλία ταῦτα εἶναι· 1) 5 βιβλία τοῦ Μωυσέως τὰ περιέχοντα τοὺς νόμους καὶ τὴν παράδοσιν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπογονίας μέχρι τοῦ θανάτου του. 2) 13 βιβλία συγγραφέντα ὑπὸ τῶν μετὰ τὸν Μωυσῆ προφητῶν καὶ περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς τελευταίας τοῦ Μωυσέως μέχρι τοῦ Ἀρταξέρξου Α' (465-424 π.Χ.), διαδόχου τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Ξέρξου. 3) 4 βιβλία περιέχοντα ὕμνους πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑποθήκας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ τοῦ βίου· γ) προέρχονται ἐκ θεοπνεύστων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἀπὸ Μωυσέως μέχρι Ἀρταξέρξου τοῦ Α', διακρινόμενα τῆς βεβήλου γραμματείας διὰ τοῦ χαρακτῆρος οὐσιώδους ἀγιότητος· δ) τὰ γραφέντα βιβλία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' μέχρι τῆς τοῦ Ἰωσήπου κοῦχ ὁμοίας πίστεως ἤξιῳται, τῆς πρὸ αὐτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν»³². Μετὰ τὸν Ἑσδραν, ἀκμάσαντα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Α', λήγει καὶ ἡ προφητικὴ περίοδος³³. ε) τὸ κείμενον τῶν βιβλίων τούτων παραμένει ἀπαραβίαστον καὶ ἀναλλοίωτον, παρὰ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς γενέσεώς των. Οἱ Ἰουδαῖοι πιστεύουν καὶ ἐμμένουν εἰς αὐτὰ καὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀποθάνουν ὑπὲρ αὐτῶν, ἐὰν παραστῆ ἀνάγκη. Ὁ ἀριθμὸς, ὡς ἐλέχθη, τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου ἀναφερομένων καὶ μὴ ὀνομαζομένων βιβλίων ἀνέρχεται εἰς 22.

Ἔθεν τίθεται τὸ ἐρώτημα· ποῖα τὰ περιλαμβανόμενα βιβλία εἰς τὸν ἀρι-

31. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος προκύπτει διὰ τῆς συναριθμήσεως τοῦ βιβλίου τῆς Ρουθ μετὰ τοῦ τῶν Κριτῶν καὶ τοῦ τῶν Θρηῶν μετὰ τοῦ Ἰερεμίου. Πρβλ. Rudolf Mayer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 24. E. Sellin- G. Fohrer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 530. A. Weiser, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 305.

32. Τὴν φράσιν ταύτην σχολιάζων ὁ Rudolf Mayer (ἔνθ' ἄνωτ., σ. 20), καίτοι ἀναφέρει κατ' ἀρχὰς ὅτι ὁ Ἰώσηπος εὐρίσκειται ἐν ἄδικῳ, διότι ὑπῆρξαν βιβλία μετὰ ταῦτα γραφέντα, τὰ ὁποῖα ὁμοῦς συμπεριελήφθησαν εἰς τὸν Ἑσδραῖον δῆθεν κανόνα, ἐν τούτοις ἀναγνωρίζει καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς φράσεως, διότι ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις συμπεριλήψεως βιβλίου τινὸς εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν κανόνα ἦσαν ἡ συγγραφή αὐτοῦ α) ὑπὸ θεοπνεύστου ἀνδρὸς β) εἰς ἐβραϊκὴν ἢ ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν καὶ γ) ἐπὶ παλαιστινοῦ ἐδάφους.

33. Φλαβίου Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος λόγος Α' (B. Βέλλα, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 37 ὑποσ. 11).

θμόν αὐτόν; Διὰ μὲν τὰ 5 πρῶτα, χαρακτηριζόμενα ὡς «πέντε μὲν ἐστὶ Μωυσέως», οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ὑπὸ ταῦτα νοοῦνται τὰ 5 βιβλία τῆς Πεντατεύχου. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ἣ ὁποία προσδιορίζεται ἐκ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν βιβλίων, οἱ πλείστοι τῶν ἐρμηνευτῶν³⁴ κατατάσσουσι τὰ Ἰησοῦς Ναυῆ, Κριταί—Ρούθ, βιβλία Σαμουήλ, Βασιλειῶν, Παραλειπομένων, Ἔσδρας—Νεεμίας, Ἐσθήρ, Ἰώβ, Ἡσαίας, Ἱερεμίας—Θρῆνοι, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, 12 προφῆται. Τέλος ὑπὸ τοὺς τέσσαρας ὕμνους δεόν νὰ νοηθοῦν τὰ Ὑαλμοί, Παροιμίαι, Ἐκκλησιαστής, Ἄσμα Ἀσμάτων. Κατὰ ταῦτα ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων ἀνέρχεται εἰς 39, ὁ δὲ Ἰωσήπος συμπτύσσει τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων εἰς 22 κατὰ τὰ 22 γράμματα τοῦ ἑβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, ὡς ἀργότερον οἱ Ὀριγένους³⁵, Ἐπιφάνιος³⁶, Ἰλάριος³⁷ καὶ Ἱερώνυμος³⁸. Ἡ εἰς 24 ἀριθμῆσις ἦτο ἡ συνηθεστέρα καὶ ἀρχαιότερα καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπικρατούσα³⁹. Κατὰ τὴν γνώμην ἐπίσης τῶν πλείστων ἐρμηνευτῶν⁴⁰ ὁ Ἰωσήπος, ὁμιλῶν περὶ βιβλίων γραφέντων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' καὶ ἐντεῦθεν καὶ μὴ ἀξιωθέντων ὁμοίως πρὸς τὰ προηγούμενα πίστεως, ἠγνώνει τὴν ὑπόλοιπον ἰσραηλιτικὴν γραμματεῖαν, τὴν μὴ περιβληθεῖσαν κανονικὸν κύρος καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἰδίαν θέσιν κατέχουσι τὰ λεγόμενα δευτεροκανονικὰ βιβλία⁴¹ (1 Ἔσδρας, Τωβίτ, Ἰουδίθ, 3 Μακκαβαίων, Σοφία Σολομώντος, Σοφία Σειράχ, Βαρούχ, Ἐπιστολὴ Ἱερεμίου).

Μετὰ ταῦτα δημιουργεῖται τὸ θέμα· δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου τὴν γνώμην ὅτι δι' αὐτῆς προϋποτίθεται ἡ κλεισίσις τοῦ ἑβραϊκοῦ κανόνος καὶ ὅτι ἀξιόπιστα καὶ κανονικὰ βιβλία εἶναι μόνον τὰ 22, τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' γραφέντα; Ὅτι ὁ κανὼν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶχε κλεισθῆ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ οὐδεμιᾶς χρῆζει ἀμφιβολίας. Ἡ παρασιώ-

34. O. Eissfeld, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 762.

35. Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ΣΤ', 25, BEΠ 19,367. Ὁ Ὀριγένης συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τῶν 22 καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἱερεμίου.

36. Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν Δ, Migne PG 43,244.

37. Prolegomena in Psalmos c. 15, Migne PL 9,241.

38. Prolegomena III. De Canone Hebraicae veritatis et Scholii ejusdem marginalibus. Migne PL XXVIII,89.

39. Φλαβίου Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος Λόγος Α' (B. Βέλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 ὑποσ. 1).

40. Eissfeld, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 763.

41. Φλαβίου Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος λόγος Α' (B. Βέλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 37 ὑποσ. 4). Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου οὐδεμίαν θέσιν λαμβάνει ὁ Eissfeld (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 763), ἀλλὰ διαπιστῶν μόνον τὴν συμφωνίαν τῆς πληροφορίας τοῦ Ἰωσήπου πρὸς τὴν τῆς Baraita (=ἡ ἐκτὸς τῆς ἐπίσημου Μισνᾶ εὐρισκόμενη σύγχρονος πρὸς αὐτὴν διδασκαλία ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ 200 μ.Χ.) ἀναφέρει ὅτι ὁ κανὼν οὐδὲν βιβλίον περιεῖχεν εὐρισκόμενον ἐκτὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ Μωυσέως μέχρι τοῦ Ἀρταξέρξου Α' χρονικοῦ διαστήματος καὶ ὅτι ὁ Ἔσδρας εἶναι συγγραφὴς τῶν τελευταίων βιβλίων, παρασιωπωμένης τῆς συμβολῆς τούτου εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ κανόνος.

πησις τοιούτου σοβαροῦ γεγονότος θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος καὶ δι' αὐτὸν τὸν Ἰώσηπον. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη διάκρισις τῶν βιβλίων, εἰς βιβλία γραφέντα πρὸ τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' καὶ μετ' αὐτὸν καὶ ὑπολειπομένων τῶν δευτέρων «διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν», οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει δι' αὐτόν, διότι α) ἐπικαλούμενος τὴν διακοπὴν τῆς προφητείας μετὰ τὸν Μαλαχίαν πρὸς μείωσιν τῆς ἀξίας τῶν δευτεροκανονικῶν, ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ περὶ συνεχίσεως αὐτῆς εἰς ἀνθρώπους τινὰς καὶ μετ' αὐτόν⁴². Εἰς τὸ ἔργον του περὶ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου (I,3) λέγει περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ὑρκανοῦ· «τρία γοῦν τὰ κρατιστεύοντα μόνος εἶχε, τὴν τε ἀρχὴν τοῦ ἔθνους, τὴν τε ἀρχιερωσύνην καὶ προφητείαν». β) Παρὰ τὴν ρητὴν διαβεβαίωσίν του ὅτι πηγὴν διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν του θὰ ἀπετέλουν μόνον τὰ ἱερὰ βιβλία, ἐν τούτοις χρησιμοποιεῖ κατὰ λέξιν δευτεροκανονικά τοιαῦτα. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἀνεγνώριζε ταῦτα ὡς ἱερὰ (κανονικά), ὅπερ σαφῶς εἰς τὸν κατ' Ἀπίωνος λόγον του (I, 8) διαφαίνεται. γ) Ποιεῖται χρῆσιν τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'⁴³, εἰς τὴν ὅποιαν τὰ δευτεροκανονικά δὲν ἐπέχουν θέσιν παραρτήματος, ἀλλὰ τοποθετοῦνται ἀδιακρίτως μεταξὺ τῶν πρωτοκανονικῶν. δ) Ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαιολογίας του διαπιστοῦται ἡ χρησιμοποίησις δευτεροκανονικῶν βιβλίων ὡς πηγῶν, μὴδὲ τῶν δευτεροκανονικῶν τεμαχίων τῆς Ἑσθῆρ ἐξαιρουμένων⁴⁴. Ἡ μαρτυρία τοῦ προοιμίου τοῦ κατ' Ἀπίωνος βιβλίου του (I,3), καθ' ἣν «τὴν μὲν γὰρ ἀρχαιολογίαν, ὥσπερ ἔφην, ἐκ τῶν ἱερῶν γραμμάτων μεθερμήνευκα» καὶ ὁ ἐν αὐτῷ χαρακτηρισμὸς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὡς πηγῶν χρησιμοποιοθηέντων βιβλίων («ἱερῶν γραμμάτων», «ἱερῶν βιβλίων»)⁴⁵, δηλοῖ ὅτι ὡς ἱερὰ γράμματα δέχεται καὶ ὀνομάζει ἀδιακρίτως καὶ τὰ δευτεροκανονικά. ε) Εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν του (XX,12)

42. Φλαβίου Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος λόγος Α' (Β. Βέλλα, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 37, ὀψοσ. 4).

43. G. Tachauer, Das Verhältniss von Flavius Josephus zur Bibel und Tradition. Inaugural — Dissertation Erlangen 1871. — C. Siegfried, Die hebräische Wortklärungen des Josephus untersucht ZAW (1883) σ. 32 ἐξ. H. Bloch, Die Quellen des Flavius Josephus in seiner Archäologie, Leipzig 1879, σ. 18. 69. 78. Abr. Kuenen, Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des Alten Testaments hinsichtlich ihrer Entstehung und Sammlung deutsche Ausgabe von Prof. Dr. O. Weber, 1887, σ. 210.— F. Kaulen, Das Flavii Josephi jüdische Altertümer übersetzt, Köln 1883², σ. VII. A. Bludau, Die Alexandrinae Interpretationis Libri Danielis indole critica et hermeneutica (Dissert.) Monasterii, 1891, σ. 14-15. G. Wildeboer, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 39.

44. α) Ἑσθῆρ 3,13 α-η' 8,12 α-φ= Ἰουδ. ἀρχαιολ. XI, 216-219 καὶ 273-283 ἀντιστοίχως. β) 1 Μακκ. κεφ. 12=Ἰουδ. ἀρχαιολ. XII, 5-13, καὶ XIII, 1-6 εἴτε κατὰ λέξιν, εἴτε κατὰ τὸ περιεχόμενον, εἴτε διαπεπλατυσμένον, ὅπερ δηλοῖ ὅτι οὐχὶ μόνον γνωρίζει τὰ δευτεροκανονικά τμήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναγνωρίζει, ἐνῶ συγχρόνως, παρὰ τὴν ρητὴν του εἰς τὸν πρόλογον ὑπόσχεσιν «οὐδὲν προσθεὶς οὐδ' αὐ παραλείπων», παραλείπει τὸ 7ον κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ. γ) Ἐκ τοῦ 1ου βιβλίου τοῦ Ἑσδρα παραθέτει χωρία κατὰ λέξιν εἰς Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολ. XI, I, 1-5.

45. Κατ' Ἀπίωνος, I, 10, 1, 1, Ἰουδ. ἀρχαιολ., XX, 12,1.

σαφώς λέγει ότι παρέλαβε την γενεαλογία των Ιουδαϊκῆς ἱερωσύνης ὡς «καὶ ἱεραὶ βιβλίοι περὶ πάντων ἔχουσι τὴν ἀναγραφὴν»⁴⁶. Οὐδὲν ὅμως κανονικὸν βιβλίον περιέχει τὴν γενεαλογία, ὅπερ δηλοῖ ὅτι χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον «ἱερά βιβλία» ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου περὶ τοῦ παλαιστινοῦ κανόνος παρεχόμεναι μαρτυρίαι ἀντιφάσκουν. Τὸ μὲν σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς λέγει ὅτι 22 εἶναι τὰ βιβλία τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀξιόπιστα, τὰ περιέχοντα τὰ δόγματα τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἱερά, τὸ δὲ δὲν ἐλλείπουν ἀκριβεῖς μαρτυρίαι ὅτι οὗτος καὶ χρησιμοποιοῖ καὶ ὡς ἱερά ἐκδέχεται τὰ δευτεροκανονικά. Ἡ ἀντίφασις αὕτη ἐξηγεῖται εὐκόλως δεδομένου ὅτι περὶ τὸ 100 μ.Χ. δὲν εἶχεν ἀποφασισθῆ ὀριστικῶς καὶ τελεσιδικῶς ἡ κλεισίσις τοῦ κανόνος. Ὁ Ἰώσηπος εἰς τὸν κατ' Ἀπίωνος λόγον του (I, 8) ἐκπροσωπεῖ τὴν εὐρέως διαδεδομένην φαρισαϊκὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἐκτὸς τῶν 22 κανονικῶν βιβλίων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἱερά βιβλία. Ἐπίσης παρίσταται ὡς ἀψευδὴς μάρτυς τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς ὀλόκληρον τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν τῆς Παλαιστίνης, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπεκράτει ἡ πίστις ὅτι ὁ κανὼν δὲν εἶχε κλεισθῆ εἰσέτι, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὰ δευτεροκανονικά βιβλία ἐξετιμῶντο μεγάλως, ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἐξελαμβάνοντο ὡς ἱερά βιβλία, καίτοι δὲν κατεῖχον τὴν αὐτὴν ἐξέχουσαν θέσιν ὡς τὰ πρωτοκανονικά. Ἡ ὑποτίμησις τῶν βιβλίων ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οὗτοι πάντοτε διέκρινον μεταξὺ νόμου, προφητῶν καὶ ἀγιογράφων.

2. Μαρτυρία μεταγενεστέρου Ἰουδαϊκοῦ Ταλμούδ⁴⁷.

Περὶ τῆς θέσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἰουδαϊσμὸν πληροφοροῦμεθα ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, περιλαμβανομένης εἰς τὸ Ταλμούδ⁴⁸, τὴν χαλαχικὴν καὶ χαγγαδι-

46. «Τηρῆσαι δὲ πεπεῖραμαι καὶ τὴν τῶν ἀρχιερέων ἀναγραφὴν τῶν ἐν δισχιλίοις ἔτεσιν γενομένων. Ἀπλανῆ δὲ πεποιήμαι καὶ τὴν περὶ τοὺς βασιλεῖς διαδοχὴν, τὰς πράξεις αὐτῶν... ὡς αἱ ἱεραὶ βιβλίοι περὶ πάντων ἔχουσι τὴν ἀναγραφὴν».

47. Πίλειονα περὶ τούτου βλέπε· R. T. Herford, *Talmud and Apokrypha*, London 1933.

48. **תּוֹמַלַת** (= διδασκαλία). Συνεκδοχικῶς χρησιμοποιοῖται ὡς γενικὸς τίτλος διὰ τὸ βιβλίον, τὸ ὅποιον περιέχει σύμπασαν τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν Ἰουδαίων, τὰς θρησκευτικὰς καὶ νομικὰς αὐτῶν θεωρήσεις, ὡς αὐταὶ ἐξελιχθῆσαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνας. Τὸ πρῶτον καὶ ἀρχαιότερον μέρος τοῦ Ταλμούδ εἶναι ἡ **Μισνά** = **משנה** (= δευτέρωσις ἢ ἐπανάληψις τοῦ νόμου), ἡ ὁποία ἔλαβε μὲν τὴν σημερινὴν μορφήν κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα (περὶ τὸ 190-220), ἀλλ' ἔχει σημαντικὰ καὶ οὐσιώδη ἀρχαῖα στοιχεῖα. Ἡ Μισνά ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Guil. Surenhusius εἰς 6 πλήρεις τόμους μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ ὑπομνήματος τῶν Ραββίνων (Amstelodam 1698-1703). Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τοῦ Jost (Berlin - Lewent 1832-1844), Sittenfeld (Berlin 1863-66) καὶ Herber Damby, *The Mishnah* (translated from the Hebrew with introduction and brief explanatory notes, Oxford 1933). Συμπλήρωσιν τῆς Μισνά

κὴν μιδρασίμ⁴⁹. Αἱ μαρτυραὶ αὗται εἶναι μεγίστης σημασίας, καθ' ὅσον τὸ μῖσος τῶν Φαρισαίων ἐναντίον παντὸς ἔργου μὴ γραφέντος ἐβραϊστὶ καὶ ἐπὶ παλαιστινοῦ ἐδάφους καὶ μὴ ἀνάγοντος τὴν ἀρχὴν του εἰς παλαιοτάτους χρόνους δὲν ἠδυνήθη νὰ προσβάλλῃ τὴν ἱερότητα τῶν βιβλίων τούτων καὶ νὰ ἀφανίσῃ ταῦτα ἐκ τῶν Ἰουδαίων.

Ἐκ τῆς Ραββινικῆς παραδόσεως ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίες περὶ πάντων σχεδὸν τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων. Οὕτω κατ' αὐτὴν ὀρθῶς παρεδέχθη ὁ Ἰερώνυμος⁵⁰ ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Τωβίτ, γραφὲν πρωτοτύπως χαλδαϊστὶ, κατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν ἁγιογράφων. Ἄλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι Ἰουδαῖοι ἀνεγνώριζον αὐτό, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς χρησιμοποίησέως του ὡς πηγῆς τῶν μιδρασεῖμ, τῆς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ λατινικοῦ ἐπαναμεταφράσεώς του εἰς ἐβραϊκοχαλδαϊκὸν πρωτότυπον καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς Bibliotheca magna Rabbini-ca des Bartoloccius⁵¹, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τοῦ Τωβίτ, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ

ἀποτελεῖ ἡ Tosefta, περιέχουσα τὴν Χαλαχικὴν παράδοσιν, μὴ συμπεριλαμβανομένην εἰς τὴν Μισνά, ὀνομάζεται δὲ Barajtha traditio Extranea. Διασάφησιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς Μισνά περιέχει ἡ **תוספתא** (= ὀλοκλήρωσις, τελείωσις, πλήρωσις). Ἀμφότεραι περιέχονται

εἰς τὸ Ταλμούδ, τὸ ὁποῖον φέρεται ὑπὸ δύο μορφᾶς τὴν βραχεῖαν τῆς Ἱερουσαλήμ (**לשאלת תלמידי**), γραφεῖσιν περὶ τὸ 230-270 μ.Χ., κατ' ἄλλους ἀργότερον, καὶ τὴν ἐκτενεστέραν τῆς Βαβυλωνῶνος (**בבלי**). Τὸ Βαβυλωνιακὸν Ταλμούδ, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ R. Aschi († 430 μ.Χ.), ἐπερατώθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος. Αἱ σπουδαιότεραι ἐκδόσεις τοῦ βαβυλωνιακοῦ Ταλμούδ εἶναι· Amsterdam 1644, 12 Bde kl. fol. 1714. Frankfurt am Main 1715 ἐξ. Wien 1806, 12 Bde fol. Βλέπε Fischer, Johannis Buxdorfii Lexikon Chaldaicum Talmudicum et Rabbinicum, Lipsiae 1869. Βλέπε Bd I, σ. 68 ὑποσ. 169 εἰς λέξιν **תוספתא**. Lazarus Goldschmidt, Der Babylonische Tal-

mud Bde I-XII, Berlin 1930-1936. Πλείονα περὶ τῆς ταλμουδικῆς γραμματείας βλέπε Α. Φιλιππίδου, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, Ἀθήναι 1958, σ. 469 ἐξ.

49. Ἡ λέξις **שׁוּרְיָיִם** ἢ **שׁוּרְיָיִם** (κατὰ κυριολεξίαν ἔρευνα, ἀντιπαράθεσις) δηλοῖ τὴν ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς (Buxdorfii Lexikon ..., σ. 298). Ὑπάρχουν δύο εἶδη Μιδρασεῖμ· Halacha καὶ Haggada. Ἡ πρώτη συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν τῆς ἐνοίας καὶ τῶν μυστικῶν τῆς Γραφῆς, κυρίως τῆς Thora, ὡς αὕτη παρείχετο εἰς τὸ διδασκαλεῖον («in domibus precum», καὶ ἀπεσκόπει εἰς τὴν παροχὴν ἐξηγήσεων ἐπὶ τῶν νομικῶν διατάξεων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν Μισνά. Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία ἀπελάμβανε μεγάλης ἐκτιμήσεως, γενομένη ἄνευ ἔνδοιασμοῦ ὑπὸ πάντων δεκτῆ. Ἡ Haggada εἶναι ἱστορικὴ διήγησις, θρησκευτικὴ ἢ ἱστορικὴ συζήτησις ἐπὶ χωρίου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἠδύνατο ἕκαστος ἐλευθέρως νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην του. Ἡ χαγγαδικὴ διδασκαλία περιλαμβάνε-ται εἰς τὸ Ταλμούδ.

50. Praefatio Hieronymi in Librum Tobiae, Migne PL XXIX, 23-25.

51. Bartoloccius de Celleno, Bibliotheca magna Rabbinica, tom. VI, Romae 1678, σ. 857.

δμώνυμον βιβλίον, ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν ραββίνων ὡς πραγματικὴ⁵². Διαφωνία ὑπῆρχε μόνον ὡς πρὸς τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ βιβλίου⁵³.

Παραλλήλως πρὸς τὸν Τωβίτ, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἰουδίθ ὡς μιδράς διακεκοσμημένη ὑπὸ τῶν ραββίνων κατὰ τὸν ταλμουδικὸν τρόπον. Παρὰ ταῦτα τὰ βιβλία αὐτὰ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς κανονικὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων. Σχετικῶς πρὸς τὰ δευτεροκανονικὰ τμήματα τῆς Ἐσθήρ δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐπεξηγοῦνται εἰς τὸ Ταργούμ τοῦ Ἰωσήφ τοῦ ἀλληθώρου (6 καὶ 7 αἰών), χρησιμοποιοῦνται εἰς Jalkut Schimeoni καὶ Joseph ben Gurion καὶ ὑπομνηματίζονται εἰς μιδράς Ἐσθήρ μετὰ τῶν λοιπῶν πρωτοκανονικῶν μερῶν⁵⁴. Ἡ Σοφία Σολομώντος, θεωρουμένη ὑπὸ πολλῶν ραββίνων μέχρι τοῦ μεσαιῶνος γνήσιον ἔργον τοῦ Σολομώντος, χρησιμοποιεῖται ὑπ' αὐτῶν⁵⁵. Ἡ Σοφία Σειράχ, περιλαμβανομένη εἰς τὴν Tosefta, ἀποτελεῖ πηγὴν τῆς χαγγαδικῆς διδασκαλίας⁵⁶. Ἡ γνωστὴ ἀρχαιότατη περὶ τῆς Πεντατεύχου μιδράς Τανχούμα ἢ Jelandinu (13a, 13d, 69a) γνωρίζει καὶ ἐκτιμᾷ τὴν Σοφίαν Σειράχ⁵⁷.

Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (5,20) τὸ βιβλίον τοῦ Βαρούχ, διασωθὲν μόνον ἐλληνιστί, ἀνεγινώσκετο μετὰ τοῦ βιβλίου τῶν Θρήνων κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Ἐξίλασμοῦ⁵⁸. Ἡ θέσις τοῦ Βαρούχ πλησίον τοῦ Ἰερεμίου προϋποθέτει ἐβραϊκὸν πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως τὰ δύο κείμενα συνηπῆρχον. Ἡ σχέσις τῶν Βαρούχ 1,17.18 καὶ 2,11 πρὸς τὰ Δαν. 9,5 καὶ 9,15 ἀντιστοίχως ἀποτελεῖ ἀρχαιότατην μαρτυρίαν περὶ αὐτοῦ. Τὰ δευτεροκανονικὰ τμήματα τοῦ Δανιὴλ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐγράφησαν πρωτοτύπως ἐβραϊστὶ μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ταλμούδ καὶ τῆς Μιδράς. Τέλος τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων τῶν Μακκαβαίων, μάλιστα δὲ ἡ αὐτοθυσία τῆς ἡρωικῆς μητρὸς καὶ τῶν 7 τέκνων τῆς⁵⁹ ἀπετέλεσε θέμα ταλμουδικῆς Χαγγάδα (Gittin fol. 57b),

52. «Liber Tobiae, γράφει ὁ Bartoloccius (ἐνθ' ἄνωτ.), quamvis inter Judaeos non habeatur, attamen historia Tobiae, quae in libro nostro a Hieronymo translato et ab Ecclesia pro canonico recepto continetur, pro vera historia a Judaeis habetur, cujus veluti verae et piae meminit auctor schalschaleth ha-Kabbala et ante eum Juchasin».

53. B. Poertner, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 45.

54. B. Poertner, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46· πρβλ. Ἡλία Οἰκονόμου, Τὸ βιβλίον τῆς Ἐσθήρ, Ἀθήναι 1967, σ. 63.66.

55. F. Kaulen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19. B. Poertner, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46-47. Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 241.

56. L. Zunz, Die Gottesdienstlichen Vorträge der Juden, Frankfurt 1892², σ. 100, ὑποσ. 2.

57. Αὐτόθι, σ. 101.

58. «8 καὶ γὰρ καὶ νῦν δεκάτῃ τοῦ μηνὸς Γορπιαίου συναθροίζμενοι τοὺς Θρήνους Ἰερεμίου ἀναγινώσκουσιν, ἐν οἷς εἶρηται· Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν, καὶ τὸν Βαρούχ, ἐν ᾧ γέγραπται.» (ΒΕΠ 2,91).

59. 2 Μακκ. 7,1.

τὸ δὲ 1 Μακκαβαίων κατὰ τὸ βαβυλωνιακὸν Ταλμούδ (Joma 29a) θὰ ἀνεγνώσκητο κατὰ τὴν λεγομένην ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων.

Ἐν συμπεράσματι παρατηροῦμεν ὅτι ἡ χρῆσις τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων ὑπὸ τοῦ Ταλμούδ, ἡ ὑπομνημάτισις αὐτῶν, ἡ ἀνάγνωσις τινων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ περιεχομένου των πρὸς διδασκαλίαν μαρτυρεῖ τὴν ὄλην ἐκτίμησιν τῶν ραββίνων πρὸς αὐτά.

Β'. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Ἐπὶ τὴν ἑλληνιστικὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἐννοοῦμεν πᾶσαν πληροφορίαν περὶ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων παρεχομένην ὑπὸ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐν Αἰγύπτῳ παροικίας, τῶν ἔργων τοῦ ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος καὶ τῆς χρήσεως τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ὑπὸ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαίων.

1. Τὰ δευτεροκανονικά παρὰ τοῖς κατ' Αἰγύπτῳ Ἰουδαίοις.

Ὡς γνωστὸν ἡ ἰουδαϊκὴ ἐν Αἰγύπτῳ παροικία⁶⁰ ἐθεμελιώθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πτολεμαίου Α' τοῦ Λάγου ἢ Σωτήρος τοῦ Α' (323-285 π.Χ.) τὸ μὲν ἐξ αἰχμαλώτων τῶν περιοχῶν Ἱερουσαλήμ καὶ Σαμαρείας, τὸ δὲ ἐξ ἐκουσίων μεταναστῶν. Ἡ παροικία αὕτη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' τοῦ Φιλαδέλφου (285-246 π.Χ.) καὶ τῶν διαδόχων του διὰ τῶν συνεχῶν ἐπιρροῶν τῆς μητροπόλεως ἀνεπτύχθη σημαντικῶς. Ἡ συχνὴ ἐπικοινωνία καὶ ἐν πολλοῖς ἐξάρτησις ἐκ τῆς μητρὸς Ἱερουσαλήμ ἐβοήθησεν αὐτὴν ἐν μέσῳ τῶν ξένων πολιτικῶν, πολιτιστικῶν καὶ θρησκευτικῶν ρευμάτων νὰ διατηρήσῃ τὰς ἰδίας παραδόσεις⁶¹. Ἡ τοιαύτη σχέσις καὶ ἐξάρτησις ἐπιβεβαιουῦται α) ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσήπου, καθ' ἣν οἱ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Βαβυλῶνι Ἰουδαῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀποστέλλουν εἰς Ἱεροσόλυμα κατάλογον τῶν ὀνομάτων τῶν ἱερέων⁶². β) ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ταλμούδ⁶³, καθ' ἣν τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δικαστήριον (= יִיָּה לְיָבֵי) ἐξήρτα τὴν ἰσχύν του ἐκ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις τοιούτου γ) ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ δευτεροκανονικοῦ τμήματος τῆς Ἐσθῆρ (Ἐσθ. 10,3), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἱερεὺς Δοσίθεος καὶ ὁ υἱὸς του Πτολεμαῖος κομίζουσι τὴν περὶ τῆς ἑορτῆς Πουρεὶμ ἐπιστολὴν εἰς τὴν συναγωγὴν τῆς Αἰ-

60. Πλείονα περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἰουδαϊκῆς παροικίας βλέπε T. Eric Peet, *Egypt and the Old Testament*, London 1924, σ. 37 ἐξ. 189 ἐξ. καὶ Λεωνίδου Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 462-465.

61. C. Siegfried, *Philo von Alexandrien als Ausleger des Alten Testaments*, Jena 1875, σ. 5-6.

62. «Λέγω δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Βαβυλῶνι καὶ εἴ ποῦ τῆς ἄλλης οἰκουμένης τοῦ γένους τῶν ἱερέων εἰσὶ τινες δισπαρμένοι· πέμπουσι γὰρ εἰς Ἱεροσόλυμα συγγράψαντες πατρίθεν τοῦνομα τῆς τε γαμετῆς καὶ τῶν ἐπάνω προγόνων καὶ τινες οἱ μαρτυροῦντες» (Ἰωσήπου κατ' Ἀπίωνος I, 7). (B. Βέλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32-33).

63. F. Kaulen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18 Tosefta ket. cap. 2 chag. 16b.

γύπτου και δ) ἐκ τῶν ἐν 2 Μακκ. κεφ. 1 και 2 περιεχομένων ἐπιστολῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίων πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξ ὧν συνάγεται οὐχὶ μόνον ἡ ἀμοιβαία ἐκτίμησις, ἀλλὰ και ἡ ὑποχρέωσις τῶν Ἰουδαίων τῆς Αἰγύπτου νὰ προμηθευθοῦν ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ τὰ ἐπισυναχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰούδα «διαπεπτωκότα διὰ τὸν γεγονότα πόλεμον» βιβλία (2 Μακκ. 2,14). Καθίσταται λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφές ὅτι ἡ ὅλη ζωὴ, και κυρίως ἡ θρησκευτικὴ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαϊκῆς παροικίας, ἠκολούθει πιστῶς τὰ ἔχνη τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐξαρτωμένη και συμμορφουμένη πλήρως πρὸς αὐτήν. Ἐφ' ὅσον εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐξαρτήσεως ἐφθάνεν ἡ σχέσις τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐν Αἰγύπτῳ κοινότητος ἐκ τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ παραμένει ἀνερμήνευτος ἡ ὑπὸ τῆς πρώτης υἰοθέτησις τοῦ εὐρυτέρου κανόνος και ἡ χρησιμοποίησις τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν ἤθελεν ἰσχυρισθῆ τις ὅτι ὁ κανὼν εἶχεν ἤδη κλεισθῆ.

2. Μαρτυρίαι τοῦ Φίλωνος (± 20 π.Χ. — 40 μ.Χ.).

Κατὰ τὸν Φίλωνα⁶⁴ ἡ ἐν Αἰγύπτῳ αἵρεσις τῶν Θεραπευτῶν⁶⁵, συγγενῆς πρὸς τὴν τῶν Ἑσσαίων⁶⁶ τῆς Παλαιστίνης, ἐχρησιμοποιεῖ ὡς ἱερὰ βιβλία νόμους, λόγους προφητῶν, ὕμνους και ἄλλα βιβλία «οἷς ἐπιστήμη και εὐσέβεια συναύξονται και τελειοῦνται». Ἡ ἐν λόγῳ μαρτυρία τυγχάνει ἔτι ἀξιόλογος προκειμένου νὰ μορφώσωμεν γνώμην περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐλληνιστῶν Ἰουδαίων ἐναντι τῶν δευτεροκανονικῶν, καθ' ὅσον ἡ αἵρεσις τῶν Θεραπευτῶν ἐφρῶνει⁶⁷ τὰ αὐτὰ περὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων οἷα οἱ ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαῖοι.

Κατὰ ταῦτα ἰσχυρον διὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς ὡς ἱερὰ βιβλία τὰ α) Πεντάτευχος (νόμος)· β) Προφῆται (λόγοι προφητῶν)· γ) Ψαλμοὶ (ὕμνοι) και δ) ἄλλα βιβλία μὴ κατονομαζόμενα, πάντως ὅμως θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω οὐδὲν ἐξάγεται περὶ τῆς ὀνομασίας, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιβλίων και τῆς κλείσεως τοῦ κανόνος, πολλῶ μᾶλλον περὶ τῆς σημασίας τῆς

64. Φίλωνος, Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν, 3,25 «Ἐν ἐκάστη δὲ ἐστὶν οἰκῆμα ἱερὸν, ὃ καλεῖται σεμνεῖον και μοναστήριον ἐν ᾧ μονούμενοι τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται, μὴδὲν εἰσκομίζοντες, μὴ ποτόν, μὴ σιτίον, μὴδέ τι τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρεῖας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ νόμους και λόγια θεσπισθέντα διὰ προφητῶν και ὕμνους και τὰ ἄλλα οἷς ἐπιστήμη και εὐσέβεια συναύξονται και τελειοῦνται» (Leopoldus Cohn et Sicrofredus Reiter, Philonis Alexandrini Opera quae super sunt, VI Bero-lini 1915, σ. 52).

65. Πλεῖονα περὶ τῆς αἵρέσεως τῶν Θεραπευτῶν ἰδὲ Σάββα Ἀγουρίδου, Οἱ Θεραπευταί, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας, Ἀθῆναι 1967, σ. 3-26.

66. Β. Βέλλα, Οἱ Ἑσσαῖοι, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ τόμου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, Ἀθῆναι 1969, σ. 3-14.

67. Φίλωνος, Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν, 3,28 «ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν ἀλληγοροῦντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ρητῆς ἐρμηνεῖαι νομίζουσι ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης». (Leopoldus Cohn, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. VI, σ. 53).

ἐκφράσεως «ἄλλα βιβλία», ἐὰν δῆλον ὅτι ὑπὸ ταῦτα νοητέα τὰ δευτεροκανονικά. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσφέρει ἡ μαρτυρία τοῦ Φίλωνος εἶναι ἡ κατανομή τῶν βιβλίων εἰς ὄρισμένας τάξεις.

Ὁ Φίλων οὐδαμῶς παρέχει ἄλλην πληροφορίαν περὶ τοῦ κανόνος. Τὴν γνώμην του θὰ ἠδύνατό τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ τῶν παραπομπῶν καὶ ὑπαινιγμῶν τῶν θεοσοφικῶν του ἔργων. Ἐκτὸς τῆς Πεντατεύχου ὁ Φίλων χρησιμοποιοεῖ τὰ βιβλία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τῶν Κριτῶν, Βασιλειῶν, Ψαλμῶν, Ἡσαίου, Ἰερεμίου, Ὡσηέ, Ζαχαρίου καὶ Ἰώβ. Ἐπ' αὐτοῦ στηριζόμενοι τινες⁶⁸ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Φίλων ἠγνῶει ἢ δὲν ἔθεώρει τὰ δευτεροκανονικά βιβλία ὡς ἱερά. Τοῦτο ὅμως στερεῖται λογικοῦ ἐρείσματος, καθ' ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ τὰ λοιπὰ πρωτοκανονικά (ἐλάσσονες προφηταί, ἐξαιρέσει Ὡσηέ καὶ Ζαχαρίου, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, Θρηνοί, Ἐκκλησιαστής, Ἄσμα Ἀσμάτων, Παραλειπόμενα, Νεεμίας, Ἐσθήρ, Ρούθ), περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρει καὶ ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν λαμβάνει⁶⁹. Ἐπὶ πλέον ἡ γνώμη τοῦ Φίλωνος περὶ τῆς φύσεως τῆς θεοπνευστίας ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρασιώπησις τῶν δευτεροκανονικῶν δὲν ὀφείλεται εἰς ἄγνοιαν ἢ ὑποτίμησιν αὐτῶν. Κατ' αὐτὸν ἔχομεν δύο εἶδη θεοπνευστίας, τὴν τῆς ἐρμηνείας καὶ τὴν τῆς προφητείας⁷⁰. Ἡ πρώτη εἶναι ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς σοφίας καὶ γνώσεως Αὐτοῦ⁷¹, ἡ δευτέρα ἐσωτερικὸς φωτισμὸς καὶ πόθος πρὸς ἰδέαν τινά, ἀπέχουσαν ὅμως κατὰ ποιότητα καὶ βαθμὸν τῆς θεϊκῆς θεοπνευστίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῆς θεοπνευστίας ὁ Φίλων δέχεται ὡς γνώμονα διὰ τὴν κανονικότητα τῶν βιβλίων τὴν πρώτην, διότι ἄλλως θὰ εἰσῆρχοντο εἰς τὸν κανόνα χιλιάδες βιβλίων δικαίων ἀνδρῶν. Ἐφ' ὅσον, κατὰ τὴν γνώμην του, τῆς θεοπνευστίας τῆς ἐρμηνείας κάτοχος ἦτο μόνον ὁ Μωυσῆς⁷², ἐκτὸς τοῦ νόμου οὐδένα θεόπνευστον κανόνα ἀνεγνώριζεν⁷³ ὡς δηλοῖ κατηγορηματικῶς⁷⁴. Τοιοῦτοτρόπως ἐπ' οὐδενὶ δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Φίλωνος διὰ νὰ συμπεράνωμεν, ἐὰν τὰ δευτεροκανονικά βιβλία κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἔθεωροῦντο ὡς κανονικά. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μετὰ βεβαιότητος τεκμηριοῦται ἐκ τῶν μαρτυριῶν του εἶναι

68. H. A. Chr. Hävernick, Handbuch der historisch-kritischen Einleitung in das A. T. I Teil, I Abt. Erlangen 1836, σ. 71.

69. A. Gfrörer, Philo und die alexandrinische Theosophie, Stuttgart 1837, σ. 46-54.

70. Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως III, 23, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. I, 23, 24, σ. 244-245.

71. Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων IV, 8, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. V, Berolini 1906 σ. 219.

72. Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως III, 23, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 244. Αὐτόθι II, 3, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 203. A. Gfrörer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 61.

73. Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως II, 4, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 204 ἐξ., G. Wildeboer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32.

74. Περὶ χάριτος (ἐκδ. Thomas Mangey, Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου τὰ εὐρισκόμενα ἅπαντα ἢ Philonis opera Omnia II, London 1742). A. Gfrörer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46.

δτι ὁ Ἰουδαϊκὸς κανὼν δὲν εἶχε κλεισθῆ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Ἐλλὰ καὶ ἐὰν διὰ τῆς φράσεώς του «καὶ τὰ ἄλλα οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναύξονται καὶ τελειοῦνται» ἠνῶει τὰ ἀναγινωσκόμενα, «πάντως οὐκ ἦσαν βέβηλά τινα βιβλία καὶ ἀπόκρυφα, ἀλλ' ἱερὰ καὶ πίστεως θρησκευσίμου ἡξιωμένα»⁷⁵.

Παρά ταῦτα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φίλωνος, ὡς γνωστὸν, χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν ἐλληνοιστῶν Ἰουδαίων ἢ μετὰφρασις τῶν Ο', περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δευτεροκανονικὰ βιβλία καὶ τεμάχια. Ὁ Φίλων οὐχὶ μόνον γνωρίζει αὐτὴν, ἀλλὰ τὴν ὑπερτιμᾷ⁷⁶, τὴν χρησιμοποιεῖ ὡς βάσιν τῶν θεοσοφικῶν του σπουδῶν⁷⁷ καὶ τὴν ἀναλύει κατὰ τρόπον ἀρμόζοντα εἰς θεόπνευστον κείμενον⁷⁸. Τοῦτο μαρτυρεῖ δτι ἡ μετὰφρασις αὐτῆ ἀπέλαυε μεγάλου σεβασμοῦ, θεωρουμένη ἰσότιμος τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ τῶν ἐλληνοιστῶν Ἰουδαίων, οἵτινες προσέβλεπον εἰς αὐτὴν ὡς πρὸς κώδικα κανονικῶν ἱερῶν βιβλίων.

3. Ἡ μετὰφρασις τῶν Ο' παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις.

Τὰ περὶ τῶν περιστατικῶν τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'⁷⁹ ἱστορούμενα θὰ ἠδύνατο νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς κανονικότητος τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων, ἐὰν ἀπεδεικνύετο δτι ὑπὸ τὰς φράσεις «ἐρμηνείαν τοῦ θεοῦ νόμου»⁸⁰ καὶ «ἢ τοῦ ἀγίου νόμου μεταγραφὴ»⁸¹ νοοῦνται ἅπαντα τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ μεταφρασθέντα χάριν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' τοῦ Φιλαδέλφου (285-246 π.Χ.). Καίτοι ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης ἐτάχθησαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας Ἰουστίνος⁸², Εἰρηναῖος⁸³, Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς⁸⁴ καὶ Εὐσέβιος⁸⁵ σή-

75. Κων/τίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, περὶ τῶν Ο' ἐρμηνευτῶν, τόμ. Δ', Ἀθήναι 1849, σ. 159.

76. Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως II, 5, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. IV 1902, σ. 206 ἐξ.

77. C. Siegfried, Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Testaments, Bd. II, Heft 2 in: Philonische Studien, Halle 1871, σ. 143. — Τοῦ αὐτοῦ, Philo von Alexandrien als Ausleger des Alten Testaments, σ. 142 ἐξ. A. Gfrörer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50.

78. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωυσέως II, 5, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 206-207. A. Scholz, Der masoretische Text und die LXX Übersetzung des Buches Jeremias, Regensburg 1875, σ. 8. Π. Μπρατσαϊτόυ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθήναι 1936, σ. 551.

79. Τὸ Ταλμουδ (gemara hierosol. tract. Sopherim I, 7) ἀναφέρει 5 μεταφράστας ἐκ τῶν 72 Ἰουδαίων πρεσβυτέρων, οἱ ὅποιοι κατέγραψαν τὸν νόμον διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου. Ἄλλαι παραδόσεις 70 ἢ 72, ἔνεκα τούτου καὶ τὸ ὄνομα τῆς μεταφράσεως ἢ τῶν ἐβδομήκοντα γραφῆ, οἱ ἐβδομήκοντα, οἱ Ο', ἐπεκταθεῖσα ἀργότερον ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως (F. Kaulen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75 καὶ A. Robert-A. Feuillet, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 85).

80. André Pelletier, Lettre d' Aristée a Philocrate, Paris 1962, σ. 102.

81. Αὐτόθι, σ. 128.

82. Διάλογος πρὸς Τρύφωνα (72), ΒΕΠ 3, 277.

83. Ἐλεγχος Ψευδωνόμου Γνώσεως (Ἀπόσπασμα 37), Migne PG 7, 437. ΒΕΠ 5, 150-151.

84. Στρωματεῖς (1,22), Migne PG 8, 892. ΒΕΠ 7, 294.

85. Εὐαγγελικὴ Προπαρρασκευὴ (13,12), Migne PG 21, 1097. ΒΕΠ 26, 136.

μερον δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ, προσβληθείσης τῆς ἱστορικότητος καὶ γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀριστέου καὶ σχετισθεισῶν τῶν ἀνωτέρω φράσεων πρὸς τὴν Πεντάτευχον καὶ οὐχὶ πρὸς ὀλοκληρον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην⁸⁶.

Ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὀλοκληρώθη ἡ μετάφρασις, δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ ἐπακριβῶς. Πάντως τὸ ἀργότερον τὸ 130 π.Χ., ὅτε γράφει ὁ Σειραχίδης, ἔχουν μεταφραστῆ τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὰ διασωθέντα ἑβραϊστὶ⁸⁷. Ἐὰν ἐξηκριβοῦτο ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ μετάφρασις περιελάμβανε καὶ τὰ δευτεροκανονικά τοῦτο θὰ ἐδήλου ὅτι οὐχὶ μόνον οἱ Ἕλληνισταί, ἀλλὰ καὶ οἱ παλαιστῖνοι Ἰουδαῖοι θὰ ἀνεγνώριζον ὡς κανονικά καὶ ταῦτα. Οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες⁸⁸, οἱ διασώσαντες τὴν μετάφρασιν τῶν Ο', περιέχουν, μετὰ τινων παραλλαγῶν ὡς πρὸς τὴν τάξιν, ἅπαντα τὰ βιβλία τῆς μεταφράσεως ταύτης. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι τὰ δευτεροκανονικά βιβλία ἀπετέλουν ὄργανικὸν καὶ ἀναπόσπαστον μέρος αὐτῆς.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ χρόνου ὀλοκληρώσεώς της ἡ μετάφρασις τῶν Ο' χρησιμοποιεῖται ὡς πηγὴ δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἑλληνοφώνων Ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν, Δαμασκοῦ⁸⁹, Σαλαμῖνος⁹⁰, Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας⁹¹, Θεσσαλονίκης⁹², Βεροίας⁹³, Ἀθηνῶν⁹⁴, Κορίνθου⁹⁵, Ἐφέσου^{95α}, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Παλαιστίνης, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου χρησιμοποίησις αὐτῆς, ἡ ὑπαρξίς συναγωγῆς Ἀλεξανδρέων⁹⁶ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου⁹⁷.

86. O. Eissfeld, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 817-821 καὶ E. Sellin-G. Fohrer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 558.

87. Π. Μ π ρ α τ σ ι ὶ ὄ τ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 553.

88. Συναϊτικὸς κώδιξ (S), βατικανὸς (B), παρισινὸς ἢ Ephraemi Rescriptus (C), καὶ ἀλεξανδρινὸς (A) περιέχουν μετὰ τινων παραλλαγῶν ὡς πρὸς τὴν τάξιν τὰ 5 Μωυσῆ, Ἰησοῦν Ναυῆ, Κριτάς, Ρούθ, 4 Βασιλειῶν (2 Σαμουήλ καὶ 2 Βασιλειῶν), 2 Παραλειπομένων, Ἔσδραν, Νεεμίαν, Ἔσθῆρ μετὰ τῶν δευτεροκανονικῶν τεμαχίων, Τωβίτ, Ἰουδίθ, Ψαλμοὺς, Ἰώβ, Ἐκκλησιαστήν, Ἄσμα Ἄσμάτων, Σοφίαν Σειράχ, Σοφίαν Σολομώντος, τοὺς μικροὺς προφήτας, κατόπιν Ἡσαΐαν, Ἰερεμίαν, Θρήνους, Βαρούχ, ἐπιστολὴν Ἰερεμίου, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ μετὰ τῶν δευτεροκανονικῶν τεμαχίων, 1 καὶ 2 Μακκαβαίων, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε τοποθετοῦνται μετὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἰουδίθ, σπανίως δὲ μετὰ τὸ βιβλίον τοῦ Νεεμίου.

89. Πράξ. Ἀποστόλ. 9,7 ἐξ.

90. Πράξ. Ἀποστόλ. 13,5.

91. Πράξ. Ἀποστόλ. 13,14.

92. Πράξ. Ἀποστόλ. 17,1.

93. Πράξ. Ἀποστόλ. 17,10.

94. Πράξ. Ἀποστόλ. 17,17.

95. Πράξ. Ἀποστόλ. 18,4,7.

95α. Πράξ. Ἀποστόλ. 18,26.

96. Πράξ. Ἀποστόλ. 6,9.

97. Διάλογος πρὸς Τρύφωνα (137,3), Migne PG 6, 798. BEΠ 3, 335.

Ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἡ κατὰ λέξιν παράθεσις χωρίων⁹⁸ ἐξ αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης θὰ παρέμενον ἀδικοιολόγητος, ἐὰν αὕτη δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο μετὰ τῶν δευτεροκανονικῶν τεμαχίων ὑπὸ τῶν ἑλληνιστῶν καὶ παλαιστίνων Ἰουδαίων. Ἐπὶ πλέον ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ἐστηρίχθησαν αἱ παλαιότεραι μεταφράσεις *Vetus Latina*, κοπτικαί, ἀρχαία αἰθιοπική, συροεξαπλική, ἀραβική ὡς καὶ αἱ μεταγενέστεραι σλαυϊκαὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Ὁ κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' πόλεμος τῶν Ἰουδαίων ἤρχισεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Περὶ τῆς ἀποδοκιμασίας ταύτης ὁμιλεῖ πρῶτος ὁ Ἰουστίνος⁹⁹. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀντιπάθεια αὕτη μεταβάλλεται εἰς μῖσος. Ἡ ἡμέρα τῆς γενέσεως τῆς μεταφράσεως ἐξισουται πρὸς τὴν ἡμέραν τοῦ χρυσοῦ μόσχου ἐν τῇ ἐρήμῳ¹⁰⁰. Ὡς ἐκ τούτου οἱ ραββῖνοι τοποθετοῦν τὴν ὀριστικὴν κλεῖσιν τοῦ κανόνος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἑσδρα, ὑπερπηδῶντες τὴν προκύπτουσαν διὰ τὰ μετὰ ταῦτα γραφέντα βιβλία δυσχέρειαν διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς συγγραφῆς αὐτῶν ὑπὸ προσώπου ζήσαντος κατὰ τοὺς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας χρόνους (Παροιμίαι, Ἐκκλησιαστής, Ἄσμα Ἄσμάτων, συγγραφεὺς Σολομών), καὶ καταβάλλουν πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν πρὸς κατάργησίν της, ὥστε κρίνεται ἀναγκαῖα ἡ διὰ διατάγματος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατοχύρωσις της¹⁰¹.

Κατεδείχθη λοιπὸν ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο', χρησιμοποιουμένη εἰς περιοχάς, ἐνθα ὁμιλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπέκτησε τὴν αὐτὴν ἐκείνης τοῦ πρωτοτύπου ἰσχύν, ὁ δὲ Ἰουδαϊκὸς κανὼν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεώς της καὶ μετὰ ταῦτα δὲν εἶχεν εἰσέτι κλεισθῆ. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Αἰγύπτου ἠρίθμουν τὰ δευτεροκανονικὰ μετὰ τῶν πρωτοκανονικῶν ἀναγνωρίζοντες ταῦτα ἐξ Ἰσοῦ πρὸς ἐκεῖνα ἀξιοπίστα καὶ αὐθεντικά. Ἐὰν ὁ Ἰουδαϊκὸς κανὼν εἶχε κλεισθῆ ὀριστικῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἑσδρα ἢ συμπερίληψις νέων βιβλίων εἰς τὸν κανόνα αὐτόν, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἰουδαϊσμός ἀγωνίζεται νὰ διατηρήσῃ τὴν θρησκευτικὴν του ἀκεραιότητα καὶ τὸν ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαϊκὸν λαὸν πιστὸν εἰς τὰ πάτρια, θὰ πρὸς κάλει ἐπανάστασιν καὶ σχίσμα.

III. Η ΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΚΑΝΟΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΝ Τῇ ΑΔΙΑΙΡΕΤῶ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Οὐχὶ μικρὰν σημασίαν διὰ τὴν ἀξιοπιστίαν καὶ αὐθεντίαν τῶν δευτερο-

98. Πρβλ. Πράξ. 15,16 = Ἀμ. 9,11 Ο' καὶ Ἑβρ. 10,5 = Ψαλμ. 40,7 Ο'.

99. Διάλογος πρὸς Τρύφωνα (68,7), Migne PG 6, 636. BEII 3,274· (71,1.2), Migne PG 6,642. BEII 3,276-277.

100. Megilla T a a n n i t h περὶ τὸ τέλος καὶ Sopherim I, 7. Bartholoccus, Bibliotheca magna Rabinnica I de LXX, σ. 437. F. Kaulen, ξ'θ' ἀνωτ., σ. 77.

101. Νεαρά 146 προοίμ. καὶ κεφ. 1 (περὶ Ἑβραίων). Α. Σ. Ματέσις, Ἰουστινιανὸς Νεαρά, Ἀθήνησι 1898, σ. 355-356.

κανονικῶν, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν Χριστιανικὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, ἔχει ἢ ἐν τῇ ἀδιαίρετῳ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατήσασα περὶ τούτων γνώμη. Τῆς ἰουδαϊκῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ἐβραϊκοῦ κανόνος ἐγένετο ἄμεσος καὶ φυσικὸς διάδοχος ἢ ἐν αὐτῇ κυρίως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνδρωθεΐσα καὶ μορφωθεΐσα Ἐκκλησία. Κυρίως ὅμως ὁ Ἰδρυτὴς αὐτῆς καὶ οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς Ἀπόστολοι Του ὑπῆρξαν ὄντως γινώσται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὁ ἰουδαϊκὸς νόμος, περιλαμβανόμενος ἐν πᾶσι τοῖς πρωτοκανονικοῖς καὶ δευτεροκανονικοῖς βιβλίοις, ἐχρησιμοποιήθη πολλάκις πρὸς διδασκαλίαν, γεγονότα δὲ καὶ πρόσωπα αὐτῶν ἐξελήφθησαν ὡς πρότυπα πρὸς μίμησιν.

Γενικῶς δ' εἰπεῖν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ Ἀπόστολοι μὴ καταλύοντες, ἀλλὰ συμπληροῦντες τὸν ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς βιβλίοις περιεχόμενον ἰουδαϊκὸν νόμον χρησιμοποιοῦν ὡς βάσιν αὐτόν, οὐδεμίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ποιοῦντες διάκρισιν τῶν βιβλίων. Τὴν στάσιν ταύτην τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἀκολουθεῖ ἅπασα ἢ μετὰ ταῦτα χορεία τῶν πατέρων. Τὴν ἐν τῇ ἀδιαίρετῳ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατήσασαν περὶ τῶν δευτεροκανονικῶν πίστιν ἀπὸ τοῦ Κυρίου μέχρι καὶ τοῦ σχίσματος θέλομεν ἐξετάσει ἐν τοῖς ἐφ' ἑξῆς 1. Τὰ δευτεροκανονικά βιβλία ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. 2. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων μαρτυρία. 3. Ἡ ἐκ τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων καὶ κωδίκων μαρτυρία. 4. Ἡ ἐκ τῶν χριστιανικῶν μνημείων μαρτυρία. 5. Ἡ ἐκ τῶν αἰρετικῶν παραφυάδων τῆς Ἀνατολῆς μαρτυρία. 6. Ἡ ἐκ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων μαρτυρία.

1. Τὰ δευτεροκανονικά ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ¹⁰².

Ἡ θέσις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐναντι τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων δὲν δύναται σαφῶς νὰ καθορισθῇ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἀδιακρίτως χρησιμοποίησις τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου καὶ τῆς μετάφράσεως τῶν Ὁ' μαρτυρεῖ τὴν πίστιν τῶν εἰς τὴν ἰσοτιμίαν πρωτοκανονικῶν καὶ δευτεροκανονικῶν. Ὁ Κύριος ἀναφερόμενος εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θείας αὐτοῦ ἀποστολῆς¹⁰³ καὶ στήριξιν τῆς διδασκαλίας Του¹⁰⁴, οὐ μόνον ὀνομάζει ταύτην «Γραφάς», ἀλλ', ὡς ἐν Λουκ. 24,44 λέγεται, ἐμφανίζεται γνώστης τῆς τριμεροῦς αὐτῆς διαιρέσεως. Ἐκ τῶν μαρτυριῶν ὅμως τούτων εἶναι ἀδύνατον νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Κύριος ἀκολουθεῖ τὸν στενὸν ἢ τὸν εὐρὺν κανόνα, καθ' ὅσον μάλιστα δὲν παραθέτει χωρία ἐξ ὄλων τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς

102. F. B l e e k, Über die Stellung der Apokryphen des A.T. im christlichen Kanon, in: Theologische Studien und Kritiken 1853, Heft 2, σ. 626-657. A. C l e m e n, Der Gebrauch des Alten Testament in den Neutestamentlichen Schriften, Gütersloh 1895. Robert G. Bratcher, Old Testament Quotations in the New Testament, London 1967.

103. Ματθ. 22,43. Λουκ. 4,21. 24,27. Ἰωάν. 5,39.

104. Ματθ. 5,21 ἐξ. κ.τ.λ.

Διαθήκης. Τὰ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων χρησιμοποιούμενα χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποδεικνύουν ὅτι οὗτοι ἀκολουθοῦν τὸν εὐρύτερον κανόνα. Οὕτως οἱ Μᾶρκος, Λουκᾶς, Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἀκολουθοῦν πάντοτε τοὺς Ο΄, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος¹⁰⁵ σχεδὸν πάντοτε καὶ οἱ Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον¹⁰⁶.

Οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν δευτεροκανονικῶν, χρησιμοποιοῦντες κατ' ἔννοιαν χωρία ἐξ αὐτῶν. Ἡ γνώσις καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν δευτεροκανονικῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης καθίσταται πλέον ἢ φανερά ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος ὁμοιοτήτων.

α) Παράλληλα κατ' ἔννοιαν.

Ματθ. 6, 7 «προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε ὡσπερ οἱ ἔθνη· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται».

ἀπηχεῖ τὸ Σοφ. Σειρ. 7,14 «μὴ ἀδολέσχει ἐν πλήθει πρεσβυτέρων καὶ μὴ δευτερώσης λόγον ἐν προσευχῇ σου».

Ματθ. 6,14-15 «Ἐὰν γὰρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· ἐὰν δὲ μὴ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν».

Σοφ. Σειρ. 28, 2 - 5 «ἄφες ἀδίκημα τῷ πλησίον σου, καὶ τότε δεηθέντος σου αἱ ἁμαρτίαι σου λυθήσονται. 3 ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ συντηρεῖ ὀργήν, καὶ παρὰ Κυρίου ζητεῖ ἴασιν; 4 ἐπ' ἄνθρωπον ὅμοιον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεος, καὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δεῖται; 5 αὐτὸς σὰρξ ὧν διατηρεῖ μῆνιν, τίς ἐξιλάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ»;

Ματθ. 10,16 «Ἴδού ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων».

Σοφ. Σειρ. 13,17 «Τί κοινωνήσει λύκος ἀμῶν; οὕτως ἀμαρτωλὸς πρὸς εὐσεβῆ».

Ρωμ. 1,20-22. «20 τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε ἀίτιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, 21 διότι γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλὰ ἐμταυώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, 22 καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία».

Σοφ. Σολομ. 13,1-5. «1 Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει,

105. Σοφ. Σολομ. 13,1 ἐξ. = Ρωμ. 1,20. Προσευχὴ Μαρδοχαίου Ἑσθ. 4,17^α ἐξ. = Ρωμ. 9,8· 10,1· Ἰουδ. 8,14 = 1 Κορ. 2,10. Πρβλ. Π. Μπρατσειώτου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ο΄, ἐν Θεολογίᾳ 1929, σ. 189 ἐξ. καὶ 1934 σ. 85.

106. Π. Μπρατσειώτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθήναι 1936, σ. 500. Πρβλ. Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Δ', Ἀθήναι 1849, σ. 46. 225 ἐξ.

οἷς παρῆν Θεοῦ ἀγνωσία καὶ ἐκ τῶν ὀρωμένων ἀγαθῶν οὐκ ἴσχυσαν εἰδέναι τὸν ὄντα οὔτε τοῖς ἔργοις προσέχοντες ἐπέγνωσαν τὸν τεχνίτην,5 ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται».

Ρωμ. 9,21 «ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φουράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν»;

Σοφ. Σολομ. 15, 17 «Θνητὸς δὲ ὢν νεκρὸν ἐργάζεται χερσὶν ἀνόμοις· κρείττων γὰρ ἐστὶ τῶν σεβασμάτων αὐτοῦ, ὢν αὐτὸς μὲν ἔζησεν, ἐκεῖνα δὲ οὐδέποτε». Πρβλ. Ἡσ. 45,9 «Ποῖον βέλτιον κατεσκεύασα ὡς πηλὸν κεραμέως; μὴ ὁ ἀροτριῶν ἀροτριάσει τὴν γῆν ὄλην τὴν ἡμέραν; μὴ ἐρεῖ ὁ πηλὸς τῷ κεραμεῖ· Τί ποιεῖς, ὅτι οὐκ ἐργάζη οὐδὲ ἔχεις χεῖρας»; Ἰερ. 18,6 «Εἰ καθὼς ὁ κεραμεὺς οὗτος οὐ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραὴλ; ἰδοὺ ὡς ὁ πηλὸς τοῦ κεραμέως ὑμεῖς ἐστε ἐν ταῖς χερσὶ μου».

Σοφ. Σειρ. 33,13 «Ὡς πηλὸς κεραμέως ἐν χειρὶ αὐτοῦ—πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ—, οὕτως ἄνθρωποι ἐν χειρὶ τοῦ ποιήσαντος αὐτοῦ ἀποδοῦναι αὐτοῖς κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ».

2 Τιμ. 2,21 «ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, εὐχρηστον τῷ δεσπότη, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον». Πρβλ. *Ρωμ. 9,21*.

Σοφ. Σολομ. 15,7 «Καὶ γὰρ κεραμεὺς ἀπαλὴν γῆν θλίβων ἐπιμοχθον πλάσσει πρὸς ὑπηρεσίαν ἡμῶν ἐν ἑκάστῳ· ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἀνεπλάσατο τὰ τε τῶν καθαρῶν ἔργων δοῦλα σκευὴ τὰ τε ἐναντία, πάντα ὁμοίως· τούτων δὲ ἐτέρου τίς ἐκάστου ἐστὶν ἢ χρῆσις, κριτῆς ὁ πηλουργός».

1 Κορ. 2,10 ἐξ. «ἡμῖν γὰρ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ».

Ἰουδ. 8,14 «Ὅτι βάθος καρδίας ἀνθρώπου οὐχ εὐρήσετε καὶ λόγους τῆς διανοίας αὐτοῦ οὐ διαλήψεσθε· καὶ πῶς τὸν Θεόν, ὃς ἐποίησε πάντα ταῦτα, ἐρευνήσετε καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐπιγνώσεσθε καὶ τὸν λογισμὸν αὐτοῦ κατανοήσετε; μηδαμῶς, ἀδελφοί, μὴ παροργίζετε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν».

1 Κορ. 6,2 «ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινούσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοι ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων»;

Σοφ. Σολομ. 3,8 «κρινούσιν ἔθνη καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ἐφ. 6,13-17 «διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ καὶ ἅπαντα κατερ-

γασάμενοι στῆναι... καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὃ ἔστι ρῆμα Θεοῦ».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 5,18-20 «18 ἐνδύσεται θώρακα δικαιοσύνην καὶ περιθήσεται κόρυθα κρίσιν ἀνυπόκριτον· 19 λήψεται ἀσπίδα ἀκαταμάχτην ὁσιότητα, 20 ὄξυνεῖ δὲ ἀπότομον ὄργην εἰς ρομφαίαν, συνεκπολεμήσει δὲ αὐτῷ ὁ κόσμος ἐπὶ τοὺς παράφρονας».

Ἐβρ. 11,6 «χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστήσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον [τῷ] Θεῷ, ὅτι ἔστι καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 1,2 «ὅτι εὐρίσκεται τοῖς μὴ πειράζουσιν αὐτόν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ».

Ἰακ. 1,5 «Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἀπλῶς καὶ μὴ ὀνειδίζοντος, καὶ δοθήσεται αὐτῷ».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 1,1 «Πᾶσα σοφία παρὰ Κυρίου καὶ μετ' αὐτοῦ ἔστιν εἰς τὸν αἰῶνα».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 6, 37 «διανοοῦ ἐν τοῖς προστάγμασι Κυρίου καὶ ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ μελέτα διὰ παντός· αὐτὸς στηριεῖ τὴν καρδίαν σου, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς σοφίας δοθήσεται σοι».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 39,6-8 «6 ἐὰν Κύριος ὁ μέγας θελήσῃ, πνεύματι συνέσεως ἐμπλησθήσεται· αὐτὸς ἀνομβρήσει ῥήματα σοφίας αὐτοῦ καὶ ἐν προσευχῇ ἐξομολογήσεται Κυρίῳ· 7 αὐτὸς κατευθυνεῖ βουλήν αὐτοῦ καὶ ἐπιστήμην καὶ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτοῦ διανοηθήσεται· 8 αὐτὸς ἐκφανεῖ παιδείαν διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ἐν νόμῳ διαθήκης Κυρίου καυχῆσεται».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 43, 33 «πάντα γὰρ ἐποίησεν ὁ Κύριος καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 51,17 «προκοπὴ ἐγένετό μοι ἐν αὐτῇ· τῷ διδόντι μοι σοφίαν δώσω δόξαν».

Ἰακ. 1,6 «αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ριπιζομένῳ».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 7, 10 «μὴ ὀλιγοψυχῆσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου καὶ ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς».

Ἰακ. 1,13 «Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἔστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 15,11-12 «11 μὴ εἴπῃς ὅτι· Διὰ Κύριον ἀπέστην· ἃ γὰρ ἐμίσησεν, οὐ ποιήσει. 12 μὴ εἴπῃς ὅτι· Αὐτὸς μὲ ἐπλάνησεν· οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχει ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ».

Ἰακ. 1,19-20 «Ἴστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. ἔστω δὲ πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν· ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐκ ἐργάζεται».

Σοφ. Σειρ. 4,29 «μὴ γίνου θρασὺς ἐν γλώσση σου καὶ νωθρὸς καὶ παρειμένος ἐν τοῖς ἔργοις σου». καὶ 5, 11 «Γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν».

Ἰακ. 3,5-6 «οὕτως καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ καὶ μεγάλη αὐχεῖ. Ἰδοὺ ἡλίκιον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει· καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὃ κόσμος τῆς ἀδικίας, ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, 6 ἡ σπιλοῦσα ὄλον τὸ σῶμα καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως· καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γενένης».

Σοφ. Σειρ. 28, 10 «κατὰ τὴν ὕλην τοῦ πυρὸς οὕτως ἐκκαυθήσεται, καὶ κατὰ τὴν στερέωσιν τῆς μάχης ἐκκαυθήσεται· κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται, καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον ἀνυψώσει ὀργὴν αὐτοῦ».

33,5 «Τροχὸς ἀμάξης σπλάγχνα μωροῦ καὶ ὡς ἄξων στρεφόμενος ὁ διαλογισμὸς αὐτοῦ».

Ἰακ. 3,8-10 «8 τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δαμάσαι δύναται ἀνθρώπων· ἀκατάστατον κακόν, μεστή ἰοῦ θανατηφόρου. 9 ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Κύριον καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας· ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. οὐ κρί, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτως γίνεσθαι».

Σοφ. Σειρ. 28,16-21 «16 ὁ προσέχων αὐτῇ οὐ μὴ εὖρη ἀνάπαισιν οὐδὲ κατασκηνώσει μεθ' ἡσυχίας. 17 πληγὴ μάστιγος ποιεῖ μώλωπα, πληγὴ δὲ γλώσσης συγκλάσει ὅστᾳ. 18 πολλοὶ ἔπεσαν ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ οὐχ ὡς οἱ πεπτωκότες διὰ γλῶσσαν. 19 μακάριος ὁ σκεπασθεὶς ἀπ' αὐτῆς, ὃς οὐ διήλθεν ἐν τῷ θυμῷ αὐτῆς, ὃς οὐχ εἴλκυσε τὸν ζυγὸν αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς δεσμοῖς αὐτοῖς οὐκ ἐδέθη· 20 ὁ γὰρ ζυγὸς αὐτῆς ζυγὸς σιδηροῦς, καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς δεσμοὶ χάλκειοι· 21 θάνατος πονηρὸς ὁ θάνατος αὐτῆς, καὶ λυσιτελὴς μᾶλλον ὁ ἄδης αὐτῆς».

Ἰακ. 3,13 «Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δεῖξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραύτητι σοφίας».

Σοφ. Σειρ. 3, 17 «Τέκνον, ἐν πραύτητι τὰ ἔργα σου διέξαγε, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ». Πρβλ. καὶ Σοφ. Σειρ. κεφ. 28.

Ἰακ. 5,7 «Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ ἕως λάβῃ προδύμον καὶ ὄφιμον».

Σοφ. Σειρ. 6,18 - 20 «18 Τέκνον, ἐκ νεότητός σου ἐπίλεξαι παιδείαν, καὶ ἕως πολιῶν εὐρήσεις σοφίαν. 19 ὡς δ' ἀροτριῶν καὶ ὀσπεύρων πρόσελθε αὐτῇ καὶ ἀνάμενε τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς αὐτῆς· ἐν γὰρ τῇ ἐργασία αὐτῆς ὀλίγον κοπιᾶσεις καὶ ταχὺ φάγεσαι τῶν γεννημάτων αὐτῆς. 20 ὡς τραχεῖά ἐστι σφόδρα τοῖς ἀπαιδεύτοις, καὶ οὐκ ἐμμενεῖ ἐν αὐτῇ ἀκάρδιος».

Ἡ προσωποποίηση τοῦ Λόγου¹⁰⁷ ἀπηχεῖ τὴν περὶ προσωποποίησης τῆς Σοφίας διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· οὕτω:

Ἰωάν. 1,1 «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος».

Σοφ. Σολομ. 1,5 «ἅγιον γὰρ πνεῦμα παιδείας φεύζεται δόλον καὶ ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας». Πρβλ. 9,17 «βουλήν δέ σου τίς ἔγνω, εἰ μὴ σὺ ἔδωκας σοφίαν καὶ ἔπεμψας τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἀπὸ ὑψίστων»;

Σοφ. Σολομ. 1,7 «ὅτι πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσιν ἔχει φωνῆς». Πρβλ. 12,1 «τὸ γὰρ ἀφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν».

Σοφ. Σολομ. 8,1 «διατείνει (Σοφία) δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρας εὐρώστως καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς».

Σοφ. Σολομ. 8,3 «εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν Θεοῦ ἔχουσα, καὶ ὁ πάντων δεσπότης ἠγάπησεν αὐτήν».

Σοφ. Σολ. 8,4 «μύστις γὰρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης καὶ αἰρετὶς τῶν ἔργων αὐτοῦ».

Σοφ. Σολομ. 9,4 «δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν καὶ μὴ με ἀποδοκιμάσης ἐκ παίδων σου».

Σοφ. Σολομ. 9,9 «καὶ μετὰ σοῦ ἡ σοφία ἢ εἰδυῖα τὰ ἔργα σου καὶ παροῦσα, ὅτε ἐποίεις τὸν κόσμον, καὶ ἐπισταμένη τί ἀρεστὸν ἐν ὀφθαλμοῖς σου καὶ τί εὐθὲς ἐν ἐντολαῖς σου»· πρβλ. Παροιμ. 8,22.

Σοφ. Σειρ. 1,1.4.7. «1 Πᾶσα σοφία παρὰ Κυρίου καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα. ...4 προτέρα πάντων ἔκτισται σοφία καὶ σύνεσις φρονήσεως ἐξ αἰῶνος. ...7 ἐπιστήμη σοφίας τίνι ἐφανερῶθη; καὶ τὴν πολυπειρίαν αὐτῆς τίς συνῆκε»;

Σοφ. Σειρ. 24,5.6.9. «5 γῦρον οὐρανοῦ ἐκύκλωσα μόνη καὶ ἐν

107. Franz Klagen, Die alttestamentliche Weisheit und der Logos der jüdisch-alexandrinische Philosophie, Freiburg 1878, σ. 51. Πρβλ. καὶ J. A. Dorner, Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Jesu Christi in der ersten vier Jahrhunderten, Stuttgart 1845. Walter Eichrodt, Theologie des A. T., Teil. 2/3, Cöttingen 1961, σ. 52.

βάθει ἀβύσσων περιεπάτησα· ἅ ἐν κύμασι θαλάσσης καὶ ἐν πάσῃ τῇ γῆ καὶ ἐν παντὶ λαῷ καὶ ἔθνει ἐκτισάμην. ...9 πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με, καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω».

Β α ρ. 3,37-38 «37 ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· 38 μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη».

^{Ἰωάν.} 1,3 «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 9, 1 «Θεὸς πατέρων καὶ Κύριος τοῦ ἐλέους ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου».

^{Ἐβρ.} 1,3 «ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καθαρισμὸν τῶν ἁμαρτιῶν ποιησάμενος ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς...».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 7,26 «ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶ φωτὸς αἰδίου καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ».

^{Ἐβρ.} 4,12-13 «12 Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ δῦκνούμενος ἀχρὶ μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας· 13 καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανῆς ἐνώπιον αὐτοῦ, πάντα δὲ γυμνά καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 7,22-24 «22 Ἔστι γὰρ ἐν αὐτῇ πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενές, πολυμερές, λεπτόν, εὐκίνητον, τρανόν, ἀμόλυντον, σαφές, ἀπήμαντον, φιλάγαθον, ὀξύ, 23 ἀκώλυτον, εὐεργετικόν, φιλόανθρωπον, βέβαιον, ἀσφαλές, ἀμέριμνον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων. 24 πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία, διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα».

^{Ἰακ.} 3,14-16 «14 εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας· 15 οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλὰ ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης».

Σ ο φ. Σ ο λ ο μ. 6,24-25 «πλῆθος δὲ σοφῶν σωτηρία κόσμου, καὶ βασιλεὺς φρόνιμος εὐστάθεια δήμου. 25 ὥστε παιδεύεσθε τοῖς ῥήμασί μου, καὶ ὠφελήθησεσθε».

Ἄπλαϊ ἀλλὰ σαφεῖς ὑπομνήσεις.

Ματθ. 7,12 «Πάντα ὃν ὄσα ἐὰν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται».

Σοφ. Σειρ. 31,18 «καὶ εἰ ἀνά μέσον πλειόνων ἐκάθισας, πρότερος αὐτῶν μὴ ἐκτείνης τὴν χειρὰ σου». Πρβλ. Τωβ. 4,16 «16 ἐκ τοῦ ἄρτου σου δίδου πεινῶντι καὶ ἐκ τῶν ἱματίων σου τοῖς γυμνοῖς· πᾶν, ὃ ἐὰν περισσέυσῃ σοι, ποιεῖ ἐλεημοσύνην, καὶ μὴ φθονεσάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν σε ἐλεημοσύνην».

Ματθ. 13,42.50 «καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων».

Ἰουδ. 16,17 «οὐαὶ ἔθνεσιν ἐπανισταμένοις τῷ γένει μου· Κύριος παντοκράτωρ ἐκδικήσει αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως δοῦναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν, καὶ κλαύσονται ἐν αἰσθήσει ἕως αἰῶνος». Πρβλ. Ἦσ. 66,24.

Λοκ. 1,41. 46. 52. 54 «Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσε τὸν ἀσπασμόν... 46 Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον... 52 καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ἤρπασε ταπεινούς... 54 ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους...».

Ἰουδ. 13,13.14 «13 καὶ συνέδραμον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν, ὅτι παράδοξον ἦν αὐτοῖς τὸ ἐλθεῖν αὐτήν, καὶ ἠνοίξαν τὴν πύλην καὶ ὑπεδέξαντο αὐτοὺς καὶ ἄψαντες πῦρ εἰς φαῦσιν περιεκύκλωσαν αὐτάς. 14 ἡ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς φωνῇ μεγάλῃ· Αἰνεῖτε τὸν Θεόν, αἰνεῖτε· αἰνεῖτε τὸν Θεόν, ὃς οὐκ ἀπέστησε τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἔθραυσε τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν διὰ χειρός μου ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ».

Ἰουδ. 15,12 «καὶ συνέδραμε πᾶσα γυνὴ Ἰσραὴλ τοῦ ἰδεῖν αὐτήν καὶ εὐλόγησαν αὐτήν καὶ ἐποίησαν αὐτῇ χορὸν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἔλαβε θύρσους ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς καὶ ἔδωκε ταῖς γυναιξὶ ταῖς μετ' αὐτῆς».

Λοκ. 5,39 «καὶ οὐδεὶς πινὼν παλαιὸν θέλει νέον· λέγει γάρ· ὁ παλαιὸς χρηστός ἐστι».

Σοφ. Σειρ. 9,10 «Μὴ ἐγκαταλίπης φίλον ἀρχαῖον, ὃ γὰρ πρόσφατος οὐκ ἐστιν ἔφιςος αὐτῷ· οἶνος νέος φίλος νέος».

Λοκ. 12, 16-21 «Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς λέγων· ἄνθρωπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα... οὕτως ὁ θησαυρίζων αὐτῷ καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν».

Σοφ. Σειρ. 11,18 «ἔστι πλουτῶν ἀπὸ προσοχῆς καὶ σφιγγίας αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ μερὶς τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ».

19,24-27 «24 κρείττων ἡττώμενος ἐν συνέσει ἔμφοβος ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει καὶ παραβαίνων νόμον. 25 ἔστι πανουργία ἀκριβῆς καὶ αὐτῆ ἀδικος, καὶ ἔστι διαστρέφων χάριν τοῦ ἐκφᾶναι κρίμα. 26 ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφῶς μελανία, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρη δόλου· 27 συγκρύφων πρόσωπον καὶ ἐθελοκωφῶν, ὅπου οὐκ ἐπεγνώσθη, προφθάσει σε».

Π ρ ά ξ. 4,24 «Οἱ δὲ ἀκούσαντες ὁμοθυμαδὸν ἤραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἶπαν· δέσποτα, σὺ ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς».

Ἰ ο υ δ. 9,12-14 «ναὶ καὶ ὁ Θεὸς τοῦ πατρός μου καὶ Θεὸς κληρονομίας Ἰσραήλ, δέσποτα τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, κτίστα τῶν ὑδάτων, βασιλεῦ πάσης κτίσεώς σου, σὺ εἰσάκουσον τῆς δεήσεώς μου 13 καὶ δὸς λόγον μου καὶ ἀπάτην εἰς τραῦμα καὶ μάλωπα αὐτῶν, οἱ κατὰ τῆς διαθήκης σου καὶ οἴκου ἡγιασμένου σου καὶ κορυφῆς Σιὼν καὶ οἴκου κατασχέσεως υἱῶν σου ἐβουλεύσαντο σκληρά. 14 καὶ ποιήσον ἐπὶ παντὸς ἔθνους σου, καὶ πάσης φυλῆς ἐπίγνωσιν τοῦ εἰδῆσαι ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς Θεὸς πάσης δυνάμεως καὶ κράτους, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος ὑπερασπίζων τοῦ γένους Ἰσραήλ, εἰ μὴ σὺ».

Ρ ω μ. 2,11 «οὐ γὰρ ἔστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 32,15 «ὁ ζητῶν νόμον ἐμπλησθήσεται αὐτοῦ, καὶ ὁ ὑποκρινόμενος σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ».

Ρ ω μ. 12,15 «χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 7,34-35 «34 μὴ ὑστέρει ἀπὸ κλαιόντων καὶ μετὰ πενθούντων πένθησον. 35 μὴ ἔκνει ἐπισκέπτεσθαι ἄρρωστον ἄνθρωπον· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἀγαπηθήσῃ».

2 *Κ ο ρ.* 7,10 «ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον ἐργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 30,23-24 «ἀπάτα τὴν ψυχὴν σου καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου καὶ λύπην μακρὰν ἀπόστησον ἀπὸ σοῦ· πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ἡ λύπη, καὶ οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 38,18 «ἀπὸ λύπης γὰρ ἐκβαίνει θάνατος, καὶ λύπη καρδίας κάμψει ἰσχύν».

1 *Τ ι μ.* 6,9 «οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἰτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν».

Σ ο φ. Σ ε ι ρ. 11,10 «Τέκνον, μὴ περὶ πολλὰ ἔστωσαν αἱ πράξεις

σου· ἐὰν πληθύνῃς, οὐκ ἀθροωθήσῃ· καὶ ἐὰν διώκῃς, οὐ μὴ καταλάβῃς· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγῃς διαδράς».

1 Τιμ. 6,18 «ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι».

Σοφ. Σειρ. 29,20-21 «ἀντιλαβοῦ τοῦ πλησίον κατὰ δύνάμιν σου καὶ πρόσεχε σεαυτῷ μὴ ἐμπέσης. Ἄρχῃ ζωῆς ὕδωρ καὶ ἄρτος καὶ ἱμάτιον καὶ οἶκος καλύπτων ἀσχημοσύνην».

Ἰακ. 1,17 «Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα».

Σοφ. Σειρ. 38,2 «παρὰ γὰρ ὑψίστου ἐστὶν ἰασις, καὶ παρὰ βασιλέως λήψεται δόμα».

2 Μακκ. 1,25 «ὁ μόνος χορηγός, ὁ μόνος δίκαιος καὶ παντοκράτωρ καὶ αἰώνιος, ὁ διασφύζων τὸν Ἰσραὴλ ἐκ παντὸς κακοῦ, ὁ ποιήσας τοὺς πατέρας ἐκλεκτοὺς καὶ ἀγιάσας αὐτούς».

Ἰακ. 3,2 «πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες· εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὄλον τὸ σῶμα».

Σοφ. Σειρ. 14,1 «μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ὀλίσθησεν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτιῶν». 19,16 «ἔστιν ὀλιθάνων καὶ οὐκ ἀπὸ ψυχῆς, καὶ τίς οὐχ ἤμαρτεν ἐν τῇ γλώσση αὐτοῦ»;

Ἀποκ. 17,1 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ 5,8 καὶ 8,2.

Ἀποκ. 17,1. «καὶ ἦλθεν εἰς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.....»

5,8 «καὶ ὅτε ἔλαβεναἱ εἰσὶν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων»

8, 2 «καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστήκασιν.....».

Τωβ. 12,15 «ἐγὼ εἰμι Ραφαήλ, εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἁγίων ἀγγέλων, οἱ προσαναφέρουσι τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων καὶ εἰσπορεύονται ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ ἁγίου».

β) Παράλληλα κατ' ἐννοίαν καὶ ἔκφρασιν.

Λοκ. 1,52 «καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσε ταπεινούς».

Σοφ. Σειρ. 10,14 «θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ Κύριος καὶ ἐκάθισε πραεῖς ἀντ' αὐτῶν». Πρβλ. 1 Σαμ. 2,8.

Λοκ. 6,35 «πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανεῖζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ ποτηρός».

Σοφ. Σειρ. 4,10 «γίνου ὄρφανοῖς ὡς πατὴρ καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς τῆ μητρὶ αὐτῶν· καὶ ἔση ὡς υἱὸς ὑψίστου, καὶ ἀγαπήσει σε μᾶλλον ἢ μήτηρ σου».

Ἰωάν. 5,35 «ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ».

Σοφ. Σειρ. 48,1 «καὶ ἀνέστη Ἡλίας προφήτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπὰς ἐκαίετο».

Πράξ. 1,7 «εἶπε πρὸς αὐτούς· οὐκ ὑμῶν ἐστὶ γινῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ».

Σοφ. Σολομ. 8,8 «Εἰ δὲ καὶ πολυπειρίαν ποθεῖ τις, οἶδε τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ μέλλοντα εἰκάζει, ἐπίσταται στροφὰς λόγων καὶ λύσεις αἰνιγμάτων, σημεῖα καὶ τέρατα προγινώσκει καὶ ἐκβάσεις καιρῶν καὶ χρόνων».

1 Κορ. 6,12 «Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπὸ τινος».

Καὶ 10,23 «Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ».

Σοφ. Σειρ. 37,28.31 «οὐ γὰρ πάντα πᾶσι συμφέρει, καὶ οὐ πᾶσα ψυχὴ ἐν παντὶ εὐδοκεῖ... 31 δι' ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωὴν».

2 Κορ. 5,4 «καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκῆνι στενάζομεν βαρούμενοι, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς».

Σοφ. Σολομ. 9,15 «φθαρτὸν γὰρ σῶμα βαρύνει ψυχὴν, καὶ βρῖθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα».

Ἐβρ. 11,5 «Πίστει Ἐνώχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐκ ἠύρισκετο διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως μεμαρτύρηται εὐαρεστηκέναι τῷ Θεῷ».

Σοφ. Σειρ. 44,16 «Ἐνώχ εὐηρέστησε Κυρίῳ καὶ μετετέθη ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς».

1 Πეტρ. 1,7 «ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολυτιμότερον χρυσοῦ τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὐρεθῆ εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμὴν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Σοφ. Σολομ. 3,6 «ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς καὶ ὡς ὀλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο αὐτούς».

1 Ἰωάν. 3,21 «Ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία μὴ καταγινώσκη, παρησιαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν».

Σοφ. Σειρ. 14,2 «μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ δεσ οὐκ ἔπεσεν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ».

(Συνεχίζεται)